

YARIN
CUMHURİYETİ
İLÂN EDECEĞİZ

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:

Yenigün Haber Ajansı

Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Ekim 1998

YARIN

CUMHURİYETİ

İLÂN EDECEĞİZ

GÂZİ MUSTAFA KEMAL

(NUTUK'tan)

Orijinal metin

CGAZETESİNİN

OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

YARIN CUMHURİYETİ

İLÂN EDECEĞİZ

Yeni Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi Ankara

Efendiler, Lozan Muahedesi'nin mütemmimlerinden olan tahliye protokolu tatbik olunduktan sonra, kâmilen ecnebi işgalinden kurtulan Türkiye'nin, fiilen tamamıyeti tahakkuk eylemişti. Artık yeni Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresini, kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün mülâhazat, yeni Türkiye'nin makarr-ı idaresini Anadolu'da ve Ankara şehrinde intihap eylemek lüzumunu âmirdi.

Coğrafi ve sevkulceyi vaziyet en kat'i ehemmiyeti haizdi. Devletin makarr-ı idaresini bir an evvel tespit ederek, dahili ve harici tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Filhakika, malûm olduğu veçhile makarr-ı idarenin İstanbul'da kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde, evvel ve âhir dahil ve hariçte tereddütler izhar olunuyor, matbuatta beyanat ve münakaşata tesadüf ediliyordu. Ezcümle, yeni İstanbul'da meb'uslarından bazıları; Refet Paşa başta olmak üzere; İstanbul'un payitaht kalması lüzumunu, bazı misallere istinaden, ispat etmeğe çalışıyorlardı. Ankara'nın, gerek iklim, vesait-i münakale ve kabiliyet ve istidat ve gerek mevcut tesisat ve teşkilât nokta-i nazarından; hiç de münasip ve müsait olmadığını söylüyorlar ve İstanbul'un payitaht olması lâzım ve mukadderdir diyorlardı. Bu ifadeye dikkat olunursa, bizim makarr-ı idare tabirinden kastettiğimiz mana ile, bu ifadelerde payitaht tabirini kullananların nokta-i nazarları arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh, bu hususta zaten mukarrer olan nokta-i nazarımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye Devleti'nde mana ve mahall-i istimali kalmadığını göstermek lazım

Meclis'te Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyet-i Vekiliye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve tenkitler başladı. geldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa; 9 Teşrinievvel 1923 tarihli bir madde-i kanuniyeyi Meclis'e teklif etti. Zirinde daha on dört kadar zatın imzası olan bu teklif-i kanuni 13 Teşrinievvel 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra ekseriyet-i azime ile kabul edildi. Madde-i kanuniye şudur: "Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi, Ankara şehridir."

...

Efendiler, çok geçmeden, Meclis'te, Fethi Bey'in Riyaseti'ndeki Heyet-i Vekileye ve bilhassa, Fethi Bey'in şahsına tarizat ve tenkidat başladı. Anlaşıldığına göre bazı meb'uslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni intihapta, Fırkamız namına meb'uslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyet-i Vekile aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamağa çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolan meb'usların maksatları, heyet-i umumiyeyi iğfal ederek, hükümete ve Meclis'e nafiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl olunuyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini, Heyet-i Vekile Riyaseti vazifesinde teksif edebilmek için Dahiliye Vekâleti'nden istifa etti. Aynı tarihte, Meclis Riyaset-i Saniyesi de Ali Fuat Paşa'dan münhal kaldı (24 Teşrinievvel 1923).

Bizimle nokta-i nazar ve faaliyette itilâf ve müşareket aramağa lüzum görmeksizin, müstakillen ve hafi çalışan bir hi

Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti

zip belirdi. Bu hizip saf ve suret-i haktan görünerek bütün fırka mensuplarını kendi nokta-i nazarları lehine imalede muvaffak olmağa başladı. Mesela; bir fırka içtimasında Dahiliye Vekâleti'ne, Erzincan Meb'usu bulunan Sabit Bey'in ve Meclis Riyaset-i Saniyeliğine de İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclisçe intihabını taht-ı karara aldırıldı (25 Teşrinievvel 1923).

kitap

Halbuki, ben, Sabit Bey'in Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemişim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını yeni Türkiye'nin yeni şeraitle umur-ı dahiliyesini tedvir edebileceğine delil-i kâfi addedemiyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis Reis-i Saniliğine intihabını tecviz etmiyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün, Heyet-i Vekile Reisi idi. o makamı ne gibi hissiyat tahtında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malûm olmuştu. Buna rağmen onu, Meclisin Riyaset-i Saniyesine getirtmekle, bütün Meclis'in onunla hemfikir olduğunu, yani, bütün Meclis'in, Lozan Sulh Muahedesi'ni yapan ve Heyet-i Vekilede Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis; ilk devrinde, muhalefeti hafi bir hizb-i kalilin iğfalâtına düşmek vaziyetine maruz bulundu. Fethi Bey ve rüfekası, vezaif-i hükümeti sükûnetle ifa edemeyecek bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana, defaatle şikâyet etti ve şahsan Heyet-i Vekileden çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet teşkilinin, Meclis intihabıyla olmasında idi. Bu hakikati çoktan görmüştüm.

Ben, Meclis'te, hafi ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in mesaisinde hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve hükümet heyetinin intizam-ı mesaisinin her gün, esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa duçar edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbiki için münasip zaman intizarında bulunduğum bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmişim. Bunu, itiraf etmeliyim. Buna nazaran şimdi vereceğim malûmat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası, Rauf Bey'i giyaben Riyaset-i Saniyeye ve Sabit Bey'i Dahiliye Vekâletine namzet intihap ettiği tarih 25 Teşrinievvel 1923 perşembe günüdür. Aynı günde ve ferdası cuma günü Heyet-i Vekile Çankaya'da nezdimde içtima etti.

Gerek Heyet-i Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu dermeyan ettim. Meclis'çe yeni Heyet-i Vekile intihabında, heyet-i hazıraya dahil bulunan vekillerden tekrar intihap edilen olursa onlar, bu intihaptan sonra da istifa ederek yeni Heyet-i Vekileye dahil olmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi intihap olunan ve Heyet-i Vekileye dahil bulunan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfi bir zata tevdi caiz görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın mahiyeti tetkik olunursa şu netice çıkar: Muhteris hizbi, hükümet teş

Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyet-i Vekile istifa ediyor

kilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Heyet-i hazıraya dahil vekillerden hiçbiri iştirak ettirilmeksizin kâmilan arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri gibi bir Heyet-i Vekile teşkil ederek mukadderat-ı memleketi idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat, ne hükümet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile, memleketi idareye iktidar göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclisi iğfale çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde, bu hükümetin, bir müddet, tarz-ı idaresini ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona muavenet eylemek muvafık olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat, bu suretle teşekkül edecek hükümet, memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte aciz ve inhiraf gösterirse, bunu Meclis'te tebarüz ettirerek Meclisi tenvir eylemek şıkkını müreccah mütalea ettik. Hükümet teşkiline muvaffak olamadıkları halde, hasıl olacaka teşettütün, Meclis'çe medar-ı intibah olacağı tabii idi. Buhran ve teşettütü idame tecviz edilemeyeceğinden, işte o zaman, bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi vaz'etmek suretiyle işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Heyet-i Vekile ile Çankaya'da, aktettiğimiz içtimaı müteakip, yazıp müşterek imza ile bana tevdi ettikleri istifaneme şu idi:

Riyaset-i Celileye

Heyet-i Vekile listeleri ve Heyet-i Vekile Riyasetine intihabı muhtemel görülen simalar Türkiye Devleti'nin, karşısında bulunan dahili ve harici vezaif-i mühimme ve müşkileyi sühuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin muzaheret-i tâmmesine mazhar bir Heyet-i Vekileye ihtiyac-ı kat'i bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclis-i âlinin her suretle itimat ve muzaheretine müstenit bir Heyet-i Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemal-i hürmetle arz ederiz efendim.

Efendiler, bu istifaneme, 27 Teşrinievvel 1923 cumartesi günü öğleden sonra saat birde taht-ı riyasetimde içtima eden Fırka heyet-i umumiyesine bildirildikten sonra saat beşe doğru küşat olunan Meclis'te resmen okunmuştur.

Heyet-i Vekile'nin istifası, tahakkuk ettiği dakikadan itibaren, Meclis azası, Meclis odalarında, evlerinde, grup grup toplanarak yeni Heyet-i Vekile listeleri tertibine başladılar. Bu hal, Teşrinievvelin 28'inci günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, umum Meclis'çe şayan-ı kabul olacak ve efkâr-ı umumiye-i milletçe hüsn-i telakki edilecek esamiyi muhtevi bir namzet listesi tespit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere namzet

kitap

düşünülürken, o kadar çok hahişker ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tespit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkülât, liste tertip etmekle meşgul olanları yeis ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı zevatın fotoğraflarını dercederek Heyet-i Vekile Riyasetine intihabı muhtemel "muhterem sima"lar ihtariyle nazar-ı dikkati celbetmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler 28 Teşrinievvel gü
Hakimiyet-i milliyemizi
her şeye ve her şeye karşı sıyanet
edelim diyen
zat

Fırka İdare Heyeti de kat'i bir Heyet-i Vekile listesi hazırlıyamadı
nü erkenden, "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaaze henüz sıyrılırken; deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken"; Marmara'nın sakin sinesini yarararak ilerliyen Seyrisefain vapuriyle Kalamış iskelesine çıkıyor.. Yolda, Rauf Bey'e tesadüf ediyor.. Ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, mükemmel bir surette mefruş ve müzeyyen salonuna" dahil oluyor ve köşk mukiminin, muhtelif meseleler hakkında aldığı mütaleasını, bilhassa "hakimiyet-i milliyemizi her şeye ve her şeye(!) karşı sıyanet edelim..." nasihatini neşir ile efkârı tenvire hizmette tekâsül göstermiyor fakat, bu ihtar ve irşatlar Ankara'ya müessir olamıyordu.
Efendiler, her şeye ve her şeye(!) karşı hakimiyet-i milliyenin sıyaneti tavsiyesinde bulunan zat halifenin iltifatını "lûtfi-i İlâhi" telâkki eden zâttır!
Bazı gazetelerin, Konya'ya memur Fuat Paşa'nın, 28'de İstanbul'a muvasalatında, onun Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok zevat tarafından istikbal edildiğini ilan eden telgrafnameleri ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini dercederek Mondros Mütarekesi'ni, Kars'ın istilasını hatırlatmak için yazdıkları yazıları dahi kâfi derecede nazar-ı dikkati celbe medar olamadı.

Cumhuriyetin ilânı kararını nerede ve kimlere söyledim
28 Teşrinievvel günü geç vakitte, hal-i içtimada bulunan Fırka Heyet'i İdaresi tarafından davet olundum. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey idi. Fethi Bey; Fırka namına Heyet-i İdarece bir namzet listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Reis-i Umumisi olduğum için benim de nokta-i nazarımın alınması muvafık olduğundan içtimalarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence muvafık olduğumu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lazımgeldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzu-i bahs edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna mümasil bazı vaziyetlerden anladım ki Fırka Heyet-i İdaresi dahi şayan-ı kabul ve kat'i bir namzet listesi tertip edememektedir Heyet-i İdare azasına, icap edenlerle daha ziyade müdavele-i efkâr ederek kat'i bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terkederken koridorlarda bana intizar etmekte olan, Kemalettin Sami ve Halit paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya muvasalat eylediklerini o günkü gazetede "bir teşyi ve bir istikbal" serlevhası altında okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle mülakat için geç vakte kadar orada intizarda bulduklarını anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, vasitasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim.

İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilânı kanununa ait layihayı hazırladık
Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Meb'usu Fuat, Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.
Yemek esnasında; yarın cumhuriyet ilan edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terkettik. O dakikadan itibaren, suret-i hareket hakkında, kısa bir program tespit ve arkadaşları tanzif ettim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, salâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan cumhuriyetin, ilân edilmiş olmasını vesile-i iğbirar ve iftirak addettiler.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terkettik. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir kanun lâyihası müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun şekli devleti tespit eden maddelerini şu suretle tadil etmişim: Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devleti'nin şekli hükûmeti cumhuriyettir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tadil ettim: "Türkiye

29 Teşrinievvel 1923 günü Halk Fırkası grubunda cereyan eden müzakerat

kitap

Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis

hükûmetin inkisam ettiği şubat-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder."

Bundan başka Teşkilât-ı Easiye Kanunu'nun mevadd-ı esasiyesinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tadil ve tazvih olunarak şu maddeler yazıldı:

'Madde: - Türkiye reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset, yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir."

"Madde: - Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekile'ye riyaset eder."

"Madde: - Başvekil, reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değilse, keyfiyeti tasvip Meclisin içtimaina talik olunur."

Bu maddelere, encümen ve Mecliste, din ve lisana ait malûmunuz olan bir madde de ilâve edilmiştir.

Muhterem Efendiler, şimdi arzu buyursanız heyet-i aliyenize 29 Teşrinievvel 1923 pazartesi günü Ankara'da cereyan etmiş olan hâdiseyi, hülâsaten tasvire çalışacağım.

Pazartesi günü, öğleden evvel saat onda, Halk Fırkası Grubu, Grup Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey'in riyasetinde içtima etti. Heyet-i Vekile intihabı müzakeresine başlandı.

Reis - Heyet-i idare, ihzarî mahiyette, heyet-i umumiyeye arz edilmek üzere bir Heyet-i Vekile listesi tertip etti.

Heyet-i idare, kat'î birşey tespit etmiş değildir. Hüküm, heyet-i muhteremenizindir. Kabul ederseniz okunsun,

sözleriyle heyet-i umumiyeye, riyasetinde Fuat Paşa bulunan bir liste arz eder. Okunan bu listede İktisat

Vekâletine namzet gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyet-i Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve

kendisinin intihap edilmemesini teklif eylemiş. Bilhassa "bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha

kuvvetli değildir. Bizden refah ve islahat isteyen millet vardır. Her halde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır.

İntihapta acele etmiyelim. Hassaten Heyet-i Vekile Reisi intihabı için düşünelim" mütaleasında bulunmuş..

Saip Bey (Kozan) - Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine İsmet Paşa intihap olunmalıdır,

demiş.

Ekrem Bey (Lâzistan) - Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu husustaki fikirlerini Reis

Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar. Tenevvür edelim, mütaleasını dermeyan eylemiş. (Ben,

Mecliste henüz hazır bulunmuyordum).

Zülfü Bey (Diyarbakir) - Vazife, Fırka Divanınıdır. Bu hak, grup heyet-i idaresinin değildir. Divan içtima etsin!.. talebinde bulunmuş..

Mehmet Efendi (Bolu) -İntihap olunacak Heyet-i Vekile ancak bir ay devam edebilir. İntihapların böyle sık sık

teker-rürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevkeder. Heyet-i Vekile sebep-i istifasını vuzuha

anlatmazsa herhangi bir Heyet-i Vekile intihabına iştirak etmem. Sebebi anlıyalım. Sonra intihap edelim.

Faik Bey (Tekirdağ) - Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan içtima edip bu meseleyi halletsin.

Vasıf Bey (Saruhan) - (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) Memleketi, milleti ne için terk

ediyor. Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem reisimiz (beni kastetmiş olacak) bizi niçin tenvir etmiyor, demiş ve uzun beyanatta bulunmuş.

Necati Bey (İzmir) - Memleketin istinat ettiği zevatın bizi bırakıp ayrılımlarını kabul edemeyiz, Reis-i

muhteremimiz, tenvir ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyet-i Vekileye ihtiyac-ı kat'imiz vardır.

Reis Fethi Bey - Heyet-i İdare'nin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Heyet-i İdare'nindir, izahında bulunmaya lüzum görmüş.

Doktor Fikri Bey (Ertuğrul) - Vasıf ve Necati beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sülیمان değildir.

Lalettayın yapılacak bir intihaba terketmek olmaz. Kuvvetli zevattan mürekkep bir heyet intihap etmelidir.

Recep Bey (Kütahya) - Rûfeka sözlerini itmam etsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler. (Henüz içtimada değildim).

İlyas Sami Bey (Muş) - Reis-i muhteremimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın,

tevellüt ettiği gün halli daha faydalıdır. Talik, teşeddüdünü mucip olur. Bir Heyet-i Vekile Reisi intihap edelim.

Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükümet vücu

Ben, Reis-i Umumi sıfatıyla meselenin halline memur edildim.

da gelsin.

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Meb'usu) - Bazı arkadaşlar telaş ediyorlar. Bu her memlekette vaki olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, saadet-i vatandır. Bir makina kurup tıkrır işletemiyoruz. Bu da

doğru. Kuvvetli bir hükümet nasıl bulmalı, marazı ne suretle keşfetmeli? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzu

nazar-ı dikkate alalım. Hükümetin vazifesini tayin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis

Paşa'mız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı, Eşhastan bahsetmiyelim. Makasıd-ı âliyede müşterekiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Behemehal bir intihap karşısındayız. Sabık Heyet-i Vekile intihap olursa bile

tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini iştiriyoruz. Bu kararı Meclis-i âli feshetmelidir.

kitap

Recep Bey (Kütahya) - Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi noksanı-i faaliyet, üçüncüsü revabit-ı maneviyemizde hâsıl olan rahnedir. Şekillerde noksan olursa hüsn-i netice vermez. Eldeki listedeki kıymetkar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır, malûm değil. Kuvvetli bir zâtın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükümet teşkil etmesi lâzımdır.

Recep Bey bilhassa bu son fikir üzerinde uzun beyanat ve mütaleatta bulunmuş.

Talât Bey (Ardahan) - Recep ve Abdurrahman Şeref beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisinin vazifesi

28/29 Teşrinievvel gecesi hazırladığım Kanun müsveddesini teklif ettim.

nedir? Vazife ve mes'uliyet kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar, demiş. Reis, bundan sonra müzakerenin kifayetini reye koymuş. Müzakere kâfi görüldükten sonra birtakım takrirler okunmuş. Bu takrirlerden Kemalettin Sami Paşa'nın takriri kabul olunmuş. Bu takrir muhteviyatına göre, ben, reis-i umumi sıfatıyla meselenin halline heyet-i umumiye tarafından tevkil ve memur ediliyorum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhimde bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın takririnin kabul edilmesi üzerine, içtima davet edildim. İçtima salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa mütalea ve teklifi dermeyan ettim.

"Efendiler! dedim, Heyet-i Vekile intihabında teşettüt-i efkâr hâsıl olduğu anlaşılmiştir. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım suret-i halli arz ederim."

Reis Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icap eden zevatı Meclisteki odama davet ederek onlara 28-29 Teşrinievvel gecesi hazırladığım teklif-i kanuni müsveddesini gösterdim ve müdavele-i efkâr ettim.

Zevelden sonra saat bir buçukta Fırka heyet-i umumiyesi tekrar Fethi Bey'in riyasetinde içtima etti. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum:

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muza tevfikân bir Heyet-i Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın her biri vekiller ve Heyet-i Vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyet-i umumiyenizin birden Heyet-i Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki bu usul bazan birçok teşevvüslere bâdi oluyor. Heyet-i celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arzettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuvvetli ve mütesanib bir hükümet teşkilî kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı noktalarını tavzih lâzımdır. Teklif şudur" dedikten sonra malûm müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terkettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra münakaşat başladı.

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyet-i Vekile reisi intihap edelim. Teşkilât'ı Esasiye Kanunu'nun tadilini sonra düşünürüz, dedi.

Hazım Bey (Niğde) Şu mütaleatı dermeyan etti: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müza

Hükümetimizin şekli behemehal Cumhuriyet olacaktır.

kere edildikten sonra alenî celsede kimse söz söyleyemiyor. Millet'in hayatına müteallik kavaninin burada kat'î surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar alenî celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey, şu yolda Hazım Bey'e cevap verdi: -hangi memleket ilk defa kanun-ı esasî yaparsa onun için meclis-i müessisan yapmışlardır. Bizde ise bu gibi mevadda ayırca meclis-i müessisan teessüs edeceği tasrih edilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi tadilât olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün rüfeka ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu, tespit lazımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu, tavzih ve daha muayyen şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) - Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evveleminde bunu bir kül olarak görüşmek üzere âtiye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadet-i halini kâfil midir, bunu, söylemek lazımdır. Bunu, erbab-ı hukuktan, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Azadan biri - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu öyle ceffelkalem tadil edilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) - Dört sene evvel ayrı ayrı intihapların mazarratını söylemiştim. Bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha yazılı bur surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun hilâfına olarak, söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini

kitap

söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya intizara tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi hadisat ve ihtiyaçtan doğandır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ikmalî lâzımıdır. Tavzihi icap eder. Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Adliye Vekili Seyit Bey merhum - Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilât'ı, Esasiye Kanunu'nun, tavzih ve tesbitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hadisat, her şeye hâkimdir. Kanun-ı tekâmül (1), değişmez bir düstur-ı kat'îdir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarîh ve vazîh olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Merhum Seyit Bey'in mütaleasına Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi:

- Evvelâ hükûmet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)'nin mütaleası şu idi: biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilât-ı Esasiye

Teklifim Fırkaca ve derakap Meclisçe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu.

Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi müttefikan beni seçti Kanunu'nu tadile sâlahiyetimiz yok demek, gayr-i meşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclis'in, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu salâhiyeti derkârdır. Hükûmetimizin şekli behemehal cumhuriyet olacaktır... Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu:

- Fırka reisinin teklifini, kabule, ihtiyaç, kat'îdir. Cihan, bizim, bir şekl-i hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaaf ve teşettütü idameden başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekl-i hâzırınızdaki reis, Meclis Reisidir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hakimiyetine, mukadderatına bilfiil vâzîlyettir. O halde, bunun, ifade-i hukukîyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reiscumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin kanuniyet kespilmesi lâzımıdır. Zaaf-ı umumînin, idamesinde mana yoktur. Fırkanın, bütün millete karşı deruhde ettiği mes'uliyetin, icabatına, tevfiğ-ı hareket zarûrîdir.

İsmet Paşa'dan sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun beyanatı meyanında şu sözler vardı:

"Eşkâl-i hükûmetin tadadına lüzum yok. Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin." Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun malûmat ve mütealeatta bulundu ve derhal onun, merasim-i kanuniyesinin itmamını teklif ederim, dedi.

Abdullah Azmi Efendi'nin "meselenin ehemmiyeti derkârdır, müzakere devam etsin" diye yükselen itirazına rağmen müzakerenin kifayeti kabul olundu. Ondan sonra teklifimin heyet-i umumiyesi ve müteakıben maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Efendiler, Fırka içtimaina hitam verildi ve derakap Meclis içtimayı küşat edildi. Saat öğleden sonra altı idi.

Teklif-i kanunî, Kanun-ı Esasî Encümeni tarafından usulün tetkik edilerek, mazbatası hazırlanırken, Meclis, sair bazı mesail ile iştigal etti. Nihayet, makam-ı riyasette bulunan Reis Vekili İsmet Bey (1), Meclise, şu malûmatı verdi: "Kanun-ı Esasî Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadilâtına dair lâyihanın müstacelen ve derhal müzakeresine teklif ediyor." (Kabul sesleri) üzerine, mazbata okundu. Teklif veçhile müzakere edildi. Nihayet, kanun, birçok hatiplerin "Yaşasın Cumhuriyet!" sadalarıyla alkışlanan hitabeleriyle kabul edildi.

Ondan sonra, reis-i cumhur intihabı için Meclisin reyine müracaat olundu. Toplanan âranın neticesini, makam-ı riyasette bulunan, İsmet Bey, heyet-i umumiyeye şu suretle tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat ârasına, yüze elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyasetine yüz eli sekiz aza müttefikan Ankara Meb'usu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni intihap eylemişlerdir."

Efendiler, bunu müteakıp, Meclise vukubulmuş olan maruzatım zabıt ceridelerinde mütalea olunmuştur.

Ancak tarihi bir hatıranın ihyası için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim:

"Muhterem arkadaşlar, mühim ve cihanşümül hadisat-ı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibah-ı hakikisine bir vesika-i kıymettar olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini tavzih için encümen-i mahsus tarafından heyet-i celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzımgelen mahiyeti, beynelmilel maruf unvaniyle yadedildi. Bunun icab-ı tabiîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi reiscumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadî bir defa göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyet-i celilenize bütün samimiyet-i ruhiyemle arz-ı teşekkürat ederim.

"Efendiler asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Cumhuriyetin ilânından milletin duyduğu umumî ve samimî sürura iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler.

kitap

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında su-i zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zavahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetin yeni ismiyle, cihan-ı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâıyk olduğunu âsâriyle ispat edecektir.

"Arkadaşlar, bu müessese-i âliyyeyi vücade getiren Türk milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesb-i liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyet-i aliyenin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve muzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsn-i ifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

"Daima, muhterem arkadaşlarımla ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telâki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclisçe, cumhuriyet kararı 29/30 Teşrinievvel 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te reisicumhur intihap olundu. Keyfiyet aynı gece bütün memlekete tebliğ ve her tarafta geceyarısından sonra, yüz bir pare top endah edilerek ilân olundu.

İlk kabinenin, İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine Fethi Bey'in intihap olduğu malûmdur.

...

Efendiler, cumhuriyetin ilânı, bütün milletçe mucib-i sürur oldu. Her tarafta parlak tezahürat ile ilân-ı şadümanı edildi. Yalnız, İstanbul'da, iki, üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı zevat, milletin umumî ve samimî olan süruruna iştirakte tereddüt etti; endişeye düştü; cumhuriyet ilânına delâlet edenleri tenkide başladı. İşaret ettiğim gazetelerin ve zevatın cumhuriyet ilânını nasıl karşıladıklarını hatırlatmak için, o günlerdeki neşriyatı sadece gözden geçirmek kâfidir.

Meselâ "Yaşasın Cumhuriyet" serlevhası altındaki yazılar bile cumhuriyet tarz-ı ilân ve tespitinin garip olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal" bulunduğunu ilân ediyordu. Bu yazıların sahibi şu mütalealarda bulunuyordu: "...Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde, Kanun-ı Esasî tadilâtı yapıvermesi en munis bir tabir ile gayr-i tabii bir harekettir."

Bizim tarz-ı hareketimiz "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, tetebbu etmiş, devlet idaresine ehil olmuş dimağlardan çıkacak muhakeme eseri" değilmiş...

Cumhuriyetin ilânını Meclisin alkışlarıyla kabul etmesi, milletin toplarla tes'it eylemesi tenkit olunuyor.

Deniliyor ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrayin ile yaşamaz", "Cumhuriyet bir tılsım değildir.

Millet Meclisinde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, cumhuriyetin ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek şekl-i idare mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kani olduğunu iddia edenlerin cumhuriyet kelimesine "bir put gibi tapmam" demesindeki mana ve maksat ne idi?

Meclis hal-i içtimada bulunmadığı zaman, onun itimadını haiz bir kabinenin iskat olunacağı gibi mevhum bir fikri, efkâr-ı umumiyede canlandırıp böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?" suali kime ve ne maksatla tevcih olunuyordu?!

Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi; yoksa, bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize şekl-i idare tahavvülü ile birlikte zihniyet tahavvülü de getiriyor mu? Heyet-i Vekileye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini tenzile kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden intizar olunabilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile mahfuz bulundurulması lâzımgelen nevadın, onu perverde ettiğini söyleyenler tarafından, böyle hırpalanması caiz miydi?!

Bu mütaleaları ihtiva eden gazetenin, diğer bir sahifesinde "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânı" serlevhası altında yazılan birçok mütalealar içinde "...Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti acaba burada uzunca bir vakfe-i huzur ile dinlenebilecek, burası onun için bir zindeğî ve kuvvet bir rahat ve saadet membaı olabilecek mi? Bu merhale onun bünye-i içtimaiyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve hassasiyetini haiz midir? Cumhuriyet, acaba zaruret-i şüun önünde çaresizlikten kaçıp iltica ettiği bir saçak altı mı.." olacak gibi endişe ve naümidî veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vaadettiğinde şüphe ve endişesi olan zat; ümit ve rahat ve saadeti nereden, hangi menbadan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin bünye-i içtimaiyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan zevatın dimağında nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, isticâl ediyorsunuz!" diye bağıрмаğa başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: "...Buhran, alelâde yeni bir Heyet-i Vekile intihabı suretinde halledileceği yerde, bilâkis son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin karibülvuku olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin pek müspet, pek kat'i ve pek müstacel surette ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

kitap

"Cumhuriyet ihdasının karibülvuku olduğuna ihtimal vermeyen yalnız efkâr-ı umumiye değildi. Belki Ankara'da en mühim ve en salâhiyetar mevkileri işgal eden bazı zevat da böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gü rültüleri, cumhuriyetin ilânına mâni olmak içinmiş.. Bu

Rauf Bey'in Cumhuriyet ilânı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı mülâkat mak

sadı takip edenlerin "mukarrerat ittihazında istical" görmeleri tabiiydi. Fakat, "efkâr-ı umumiye-i memleketin de bu görüşte- kendileriyle -beraber olduğuna" zahip olmaları hata idi.

Gazetesini "balonu uçurdular ama, galiba ucunu kaçırıyorlar!" ve "âblar galip gelince dolaplar döndüler (1) ama... Ne istikamette?" gibi, çirkin, adi ve hezeliyat ile dolduran gazeteci efendi şu yolda hitap ve itabına devam ediyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitapla başlayan yazılar, şu satırlarla hitam buluyordu: Yegâne temenni... "mülk ve millete hadim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin erkân ve mensubini bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine -öyle ise cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler!- deriz."

Bizi, müstehziyane tebrik eden bu son cümle ile muharrir, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alâkası olmadığını beyan ediyor.

Başka bir gazeteci muharrir de, cumhuriyetin ilânı münasebetiyle yaptığı tahlil ve tenkitte: "Bizi müteessir eden nokta; millî rehberimizin şahsına aittir. En büyük ruhlular adamı bile, şahsî kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir." diyor ve bu nokta-i nazarını, benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerika'nın istiklâlîni temin eden Vaşington'un, nasıl, çiftliğine çekildiğini ve Meclisin, hiçbir şahsı nazar-ı dikkate almıyarak yal

İstanbul halkı mümessilleri Cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı

nız umumi menfaati düşünerek, altı senede Kanun-ı Esasîyi vücuda getirdiğini ve ondan sonra nasıl Vaşington'a riyaset tevcih edilmiş olduğunu hikâye ediyor ve Kanun-ı Esasîmizin, bu şekilde tadilinde benim müteşebbis olduğumu hoş görmüyor...

Bu muharrir ve emsalinin, cumhuriyeti tarz-ı ilânda, cumhuriyet esasatına müteallik kanunda gördükleri kusur ve noksanları tenkit etmelerini samimi telâkki edebilmek için çok saf olmak lâzımdır. Eğer bu muharrirler, cumhuriyetin ilânı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvelâ, cumhuriyet ilânını hüsn-i telâkki etseler, samimi karşılasalardı.. Efkâr-ı umumiye-i tereddüt ve teşettüte sevkedecek tarzda değil, fakat cumhuriyeti iyi ve onun ilânının pek musip olduğunu efkâr-ı umumiye-i telkin eder yazılar yazsalardı ondan sonra yapacakları her türlü tenkidatın samimiyetini iddiada haklı olabilirdi. Fakat, gördüğümüz suret-i hareket böyle olmamıştır.

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilerle mülâkatta bulunmuştu. Rauf Bey'in cumhuriyet hakkında mütaleasını ve hakimiyet-i milliyeden ne anladığını tespit eden mülâkatını 1 Teşrinisani 1923 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit sahipleri ve başmuharrirleri ile Rauf Bey'in başbaşa vererek tertip ettikleri sual ve cevaplardan bazılarını, tekrar, beraber gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde efkâr-ı umumiyede, ani bir hâdiseye kaşısında kalmış olmak hissi varmış.. Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibariyle ve İstanbul meb'usu sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü müntehiplerinin sorup öğrenmek hakları imiş.

Efendiler, bu suali tertip edenlere biz de bir sual soralım!

Evvelâ, efkâr-ı umumiye-i vasıta ile muttali olmuşlar.. Saniyen, İstanbul müntehipleri, yalnız iki gazeteciden mi ibaretti; yoksa, umum müntehipleri, iki gazeteciye meb'uslarının mütaleasını sormak için vekâlet mi vermişlerdir? Yoksa Rauf Bey'e "müntehiplerin bu hakkını kemal-i hürmetle kabul edenlerden ve onu intihap ederken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkik olduğunu ve ona lââyık olmağa çalışacağını, tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsn-i idare için kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini" söylemeğe zemin hazırlamak için mi idi? Gerçi, bir meb'usun müntehipleri hakkında bu yolda idare-i kelâm etmesi pek muvafıktır. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa, cumhuriyet ilânında, efkâr-ı umumiyenin, ani bir hâdiseye karşısında bırakılmış olduğu gibi mürettep bir suale müntehiplerin "tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsn-i idare edeceği" hakkında teminat vermeye kalkışmanın manası nedir?

Halbuki Efendiler, 29/30 gecesi İstanbul'da cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem bütün millet gibi İstanbul ahalsinin de hissiyat-ı hakikiyesinin ne olduğunu sühuletle anlarsınız. Cumhuriyet ilânı gecesi İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının mümessilleri tarafından Fatih Belediye Dairesi'nde tertip olunan bir ziyafete med'uv idi. Paşa, ziyafet esnasında Ankara'dan bir tebliğ-i resmî aldı ve onu tatbik etmeden evvel muhterem İstanbul halkının muhterem mümessillerine okudu. Tebliğ şu idi: Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilânını taht-ı karara aldı. Bunu yüz bir pare top endahtiyle ilân ediniz!

İstanbul halkı mümessilleri bu tebşir ve tebliğ-i büyük meserretlerle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı namına Kumandan Paşa'yı ve birbirlerini tebrik ettiler. Binaenaleyh İstanbul'un muhterem ahalsi namına İstanbul hissiyat-ı hakikiyesini tağyir ederek beyanat ve tezahüratta bulunmanın ne kadar küstahane olduğu meydandadır.

kitap

Rauf Bey, "bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden mütalea etmek doğru değildir." sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Bey'in içtihadı: "...Milletimizin refah ve istiklâlini mahfuziyetini ve aziz vatanımızın tamamîyetini temin eden şeklin, en muvafık şekil olacağı merkezindedir."

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri sualin cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan: "Hangi şekli-i hükümet en muvafıktır?" suali midir? Sual; dediğim gibi olsaydı, o zaman, Rauf Bey'in bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da, Rauf Bey'e şöyle bir sual tevcih etmek lâzımdı: Tasavvur ettiğiniz şeklin adı yok mudur? Şekli-i cumhuriyet, milletin refah ve istiklâlini, vatanın tamamîyetini temin eden en muvafık şekil değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir tarafa bırakarak "İçtihadım, en muvafık şeklin, şekli-i cumhuriyet olduğu merkezindedir." deyiver de mugalâdadan kurtulalım. Çünkü mevzu-i bahsolan, Millet Meclisince taknin ve ilân olunan cumhuriyettir. Maksadınız, bu ilân olunandan daha muvafık bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz şekil ne olabilir?

Cumhuriyetin ilâniyle boşa çıkan ümitler

Rauf Bey içtihadını sarahaten söylemekten içtinap ediyor, malûm birtakım nazariyattan bahsederek, hükümetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde müteharik bulduklarına kailim ve bu iki esastan biri mutlakîyet tarz-ı idaresidir, diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor; gûya hükümdar, hak ve salâhiyetini Cenab-ı Hak'tan alır ve bu meşruiyete istinat ile icra-yi ahkâm eder. Bu tarz-ı idarenin mahzurları olduğundan milletler ihtilâl ederek hükümdarların salâhiyetini takyit ve meşrut kılmışlar... Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadelesiyle işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdadından kurtulmak için "Mehmet Han-ı Hamis'e Meclisin feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdettin, bu haktan istifade ederek Meclisi feshetmiş; malûm felâketler olmuş; binaenaleyh mutlakîyet-i idare ve saltanat-ı ferdiye taraftarı olmak caiz değilmiş.

Rauf Bey: "Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye tevdi etmeği nefsine zillet addetti" dedikten sonra milletin, hakimiyet-i milliyeyi bilâ kaydüşart tatbik eden Büyük Millet Meclisini müessisan şeklinde intihap ettiğini ve bu şeklin bahsettiği şekillerden ikincisi ve kanaatince en salim ve doğru bir tarz-ı idare olduğunu söylüyor.. Badehu, Rauf Bey; şu mütaleatı dermeyan ediyor:

"İsim tebeddülü, hedefi ve gayeyi ihlâl veya tahvil eder zannında değilim. Bundan başka geçen bir tarz-ı hükümetin yerine kaim olan yeni tarzın makbul ve payidar olabilmesi ancak bir şartla kabildir. O da, gideni arattırılmıyacak surette halkın ekseriyet-i kahresinin arzularına muvafık, saadetlerini müemmin, şeref ve istiklâl-i vatani mahfuz bulundurduğunu göstermek ve ispat eylemeklerdir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil tebdili ile hakikî ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zanetmek alelhusus en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra hata-yi fahiş olur."

Efendiler, Rauf Bey'in fikir ve içtihadını izah ve tespit eden bu sözler üzerinde biraz tevakkuf etmek isterim; Rauf Bey, Mukayyet ve meşrut olmıyan ve Millet Meclisini feshedebilen ferdi saltanat taraftarı değildir; Rauf Bey, öyle bir şekli-i hükümetin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi müessisan mahiyetinde olarak hâkimiyet-i milliyeyi hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmaksızın tatbik eder; bu şekli vazih ifade edelim; Rauf Bey demek istiyor ki cumhuriyet ilânına takaddüm eden şekil en muvafık şekli-i hükümettir; filhakika, Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun üçüncü maddesi muhteviyatıdır; o madde şudur: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti (Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır."

Malûmdur ki bu Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre Meclis reisi Meclis namına imza vaz'ına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdiğe salâhiyettar ve Vekiller Heyetinin, reis-i tabiisi olmakla beraber devletin reisi olduğuna dair bir kayıt ve sarahat-i kanuniye yoktur. Bu kanunun tespit edildiği günlerdeki şerait ve telâkkiyat-ı umumiye düşünülürse kanunun mühim ve esaslı bir noktayı mühmel bırakmış olmaktadır zaruret kendiliğinden münfehim olur. Bu ihmal Meclis ve Meclis hükümeti mevcut olmakla beraber devlet riyaseti makamının, saltanat-ı ferdiye lâğvolunduktan sonra makam-ı hilâfette mütecellî olduğu fikir ve kanaatinde bulunanları, cumhuriyet ilânı gününe kadar ümit içinde yaşatı; binaenaleyh Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet riyasetini halifenin uhdesinde tasavvur ettiğine şüphe yoktur; işte cumhuriyet ilânı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle hemfikir olanları telâş ve heyecana saik olan sebab-i hakikî, devlet riyaseti makamını, reis-i cumhurun işgal etmiş olmasıdır. Filhakika, "reis-i cumhur devletin reisidir" dendikten sonra halifeye verilecek sıfat ve salâhiyeti temin etmekle meşgul ve onun teveccüh ve iltifatını lûtf-i ilâhî telâkki eylemekle memnun olanların sukut-ı hayale duçar olmaktan müteessir ve mahzun olmalarını tabii görmek lâzımdır.

Rauf Bey'in, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber cumhuriyet ilân edilmiş olduğu bir günde onun makbul ve payidar olabilmesi için, birtakım şartların tahakkukunu ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini müemmin olacağına itimadı olmadığını sarahaten göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil tebdilinden ibadet olduğunu söyliyerek cumhuriyet ilânı keyfiyetinin, tıflâne ve aculâne bir hareket eseri olduğunu anlatmağa çalışırken; cumhuriyet idaresiyle "hakiki ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zanetmek... Hata-yi fahiş olur" demekle

kitap

cumhuriyet tarz-ı idaresine ne kadar bigâne ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey son kanaatini teyit için "en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübeleri"i hatırlatıyor. Efendiler! Bu ihtarla efkâr-ı umumiyye ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden tahzir edilmek arzu ediliyor?! Bunu anlamak müşkül değildir zannederim. Rauf Bey, aklınca devlet riyaseti makamının, orada halifenin oturması temin edilinceye kadar başka unvanla başka bir tarafından işgal edilmemesini ve fakat işgal edilmiş olduğuna nazaran yapılan işten ricati temin için efkâr-ı umumiyyeyi irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet şekli-i idaresinin kabulünde hata-yı fahiş olabileceğini iddia eden zâtça hatanın neresinden dönülürse kâr addedilmek tabiidir. Rauf Bey cumhuriyet şeklinin takarrür ve ilân edilmesi noktasına temas ettiği zaman şu yolda beyanata bulunuyor: "... Efkârı dağıttılar. Bilâhare şekli-i cumhuriyetin bir günde takarrür ettirilerek ilânı halkça gayr-i mes'ul tarafından tertip edilen bir şeklin emr-i vaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesi hâsıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bundan halkımızın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır. Ben şahsan memnunum." Efendiler, şekli-i cumhuriyeti bir günde taknin ve ilân eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif ve tavsif eylediği veçhile "istiklâl mücahedemizin yegâne temeltaşı olan ve hakimiyeti milliyeyi bilâkaydüşart tatbikte yüksek kudret ve kabiliyet gösterdiği netice-i fiiliyesiyle sabit olan, Büyük Millet Meclisi" idi. Mevzu-i bahs ettiği gayr-i mes'ul zevâtan maksadı Meclis efkârını cumhuriyet ilânına imale eden ve Meclise bu hususta teklifatta bulunan ise, o, ben, idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey'in anlayabileceğini kabul etmekte hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "senelerden beri meyanemizde arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka mütekebil itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle mütehas

Cumhuriyetin ilânı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife lehinde yapılan neşriyat sis olduğunu" ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lâzımgelir.

Benim teşebbüsat ve icraatımı, halkın endişesini mucip olacak mahiyette telâkki ve ilân-ı şâdümânî eden halk namına aksini, fuzuli olarak, beyan etmek, halka bu endişeleri sun'î olarak telkin için teşebbüs etmektir. "Halkın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır; ben şahsan memnunum" diyen Rauf Bey'e, bu vesile ile bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkta, teyakkuz ve intibah hislerini inkışaf ettirmeye ömrünü hasretmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekte kendisinin benden ziyade izhar-ı memnuniyete ne hakkı ve ne de salâhiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatani düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Mütarekenamesinin, sevkulceyş noktasından bahseden maddesini emr-i vaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar dilhun ve endişenak olduğunu hissetti mi? Son zamana kadar; cumhuriyet ilânının ferdasında bile, resminin altına "Mondros Mütarekesini imzalayan, fakat Lozan Muahedenesiyle de intikamını alan Rauf Bey" -kışesiyle- taraftarlarının muntazaman propaganda ettikleri bu zat, Türk milletinin hakikî emellerine, samimî hislerine bizden fazla temas ettiğini, bizden fazla o emeller ve hislerle alâkadar ve münasebattar olduğunu iddiaya kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki: "Rical-i mes'ule bu hakayikî (yani cumhuriyet ilânı esbabını) en salâhiyettar merci-i müzakere ve karar olan Meclis-i âli vasitasiyle milleti tenvir ve ezhanı tatmin edecektir; efkâr-ı umumiyyenin bunu bilmesi bir hakk-ı tabiisidir." Efendiler! Bu sözlerde mantık yoktur. Evvelâ Rauf Bey de demiyor mu ki "hakimiyet-i milliyeyi bilâkaydüşart tatbik" eden Meclistir; o halde hangi rical-i mes'ule, Millet Meclisini pek meşru ve âli bir karar ittihaz ve anı esbab-ı mucibesıyla neşr ü ilân etmiş olmasından dolayı istizaha çekecektir?! Bir memlekette, bir heyet-i içtimaiyede, bir inkılâp yapıldığı zaman elbette onun esbabı vardır. Ancak o inkılâbı yapanlar, inanmak istemiyen anut hasımlarını iknaa mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı; taraftarlar, ne için ve ne gibi kanaatlerce ve mülâhazalara binaen cumhuriyet ilân ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de, onların, katî temerrütlerini izale edebileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihtilâl, inkılâpla ve eşkâl-i mutebereden geçirerek tatbik ederler; bu, mefkûre inkılâpçılarının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüslerde, aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilânında Rauf Bey ve emsalinin yaptıkları gibi.

Efendiler, aynı günlerde, İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere mülâkat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde, nutuklar irat eyliyerek izhar-ı hissiyat ediyorlardı. Cumhuriyetin ilânı üzerine İstanbul'da bazı zevat ve bazı gazeteciler, halifeye de, bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halifenin istifa ettiği veya edeceği hakkında, gazetelerde rivayetler, tekzipler neşredildi.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımızı göre mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi bir tekziplerle halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir cihet vardır ki, o da cumhuriyet ilânının yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazıhaneleri başında oturdukları halde (!)" Vatan gazetesi muharririne beyanatta bulunmuştur; diyerek, halifenin bütün müminler tarafından âsâr-ı teveccüh gördüğü, Asya'nın en ucra köşelerine varıncaya kadar âlem-i islâmdan binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok mahallerden heyetler geldiği tarzında sözlerle hilâfet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığını anlatmağa çalıştıktan sonra, islâmda itiraz vaki olmadıkça halifenin istifa edip çekilmeyeceği ilân olunuyordu. Aynı zamanda "hükümet birçok dahilî mesaili tanzim etmekle meşgul olduğundan şimdiye kadar, vezaif-i hilâfeti tespit ile iştigale imkân

kitap

bulamamıştır. Hükûmetin dahilî mesail ile çok meşgul olduğunu âlem-i islâm da elbette bilir ve şimdye kadar vezaif-i hilâfet ile iştigale imkân bulunmamasını tabii görür." cümleleriyle, bizi vezaif-i hilâfetin tespitine davet ederken, şimdye kadar, bunu yapmadığımızı mazur gören âlem-i islâmın, bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek, nevama, tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, âlem-i islâmın bu hususta, bize tesir yapması için nazar-ı dikkati celbedilmek isteniyordu. Vatan gazetesinin 9 Teşrinisani 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Teşrinisani 1923 günkü, Tanin gazetesinde, halifeye yazılan bir açık mektup takip etti. Lûtfi Fikri Bey'in olan bu mektupta, halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar müellim ve bedbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, halifenin istifası haberine muttali olunca çehrelerine hüzn ve endişe çökmüş... Birbirilerini tanımayanlar samimî görüşmeğe ve çok görüşmeğe başlamışlar.. Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş.. Lûtfi Fikri Bey "gönül istiyor ki bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın." diyor, çünkü "dünya için bir musibet olur" muş..

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve teessürle görülmelidir ki bugün şu hazine-i maneviyeye (yani hilâfete) taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler, milel-i islâmiyeden Türk'ü çekemiyenler değildir. Bizzat, biz, Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasını intaç edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz!"

Efendiler, ecnebiler, hilâfete taarruz etmiyorlardı. Fakat, Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilâfete taarruz edenler, milel-i islâmiyeden, Türk'ü çekemiyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle uğraşan milel-i islâmiye idi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için mahfuziyeti tercih olunan hilâfetin, ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır." diye tavsif eylemek; hilâfeti ortadan kaldırmak için, biz, Türkler teşebbüsatta bulunuyoruz sözleriyle cumhuriyetin hedefini tasrih ve ilân etmek, şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Bey'in Tanin'de intişar eden açık mektubundaki nokta-i nazar, ertesi günü Tanin başmuharriri tarafından teyit olundu.

11 Teşrinisani 1923 tarihli Tanin'in "şimdi de hilâfet meselesi" unvanlı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilânına mâni olamayanların, hilâfet makamını, herçibadabat, tutabilmek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını neşrederek, efkârı, hanedan lehinde perverde etmeğe çalışan Tanin'in, hanedan hukukuna karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, Fırkamızın hâssülhâss zümresinden bulunmuş olduğu ve hükümet-i cumhuriyeyi millet nazarında fena göstermek için, ne söylemek lâzımsa onlar; yazıldıktan sonra, halifenin istifası şayiasına temas edilerek "arkadan arkaya verilmiş bir karar karışındayız." deniyor ve "Millet Meclisi'nin bu kadar kayıta altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elim oluyor." sözleriyle, Meclis, aleyhimize teşvik ediliyor.. Cumhuriyet ilânını kabul eden Meclisin hiç olmazsa hilâfetin ilgasını, emr-i vaki yapmamasını temine çalışıyordu.

Tanin başmuharriri, hilâfet hakkındaki nokta-i nazar ve mütaleasını şu satırlarla tespit ediyordu: "Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin, âlem-i islâm içinde hiç ehemmiyeti kalmıyacağını, Avrupa siyaseti nazarında da, en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlıyabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakikî milliyet hissini kalbinde duyan her Türk makam-ı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, hilâfet hakkındaki mütaleatımı, bundan evvel, izah ettiğim için, bu sözleri, burada, tahlile lüzum görmüyorum. Ancak, makam-ı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetinde bulunan bir şekl-i idarenin, bir şekl-i cumhuriyet olamayacağını anlıyabilmek için de, büyük bir dirayete lüzum olmadığını söylemekle iktifa edeceğim.

Tanin'in başladığımız başmakalesinin daha bir iki noktasına nazar-ı dikkati celbedeceğim. Hanedan-ı Osmanî'de kabul edilmiş ve binaenaleyh ve ilelebet Türkiye'de kalması taht-ı temine girmiş hilâfeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar telif değilmemiş (!..)

Tanin başmuharriri, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu iân etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet-i idarenin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar kabil-i telif olmazmış.. Hilâfeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmıyacak surette muhafazaya memur imişiz.. Vücudu meydana çıkan tertibat akim kalsın imiş..

Efendiler, bu yazıların manası ve bu mütalealarda maksat ne olduğu bugün sühuletle anlaşılacaktır. Yarın, daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Ensal-i âtiyenin, Türkiye'de cumhuriyetin ilânı günü, ona en bîrahmane bir surette hücum edenlerin başında, cumhuriyetçiyim iddiasında bulunanların ahz-i mevki ettiğini görerek mütehayyir kalacağını asla farzetmeyiniz! Bilâkis, Türkiye'nin münevver ve cumhuriyetperver evlâdı, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakikî zihniyetlerini tahlil ve tespit için hiç de tereddüte düşmeyeceklerdir. Onlar, sühuletle anlıyacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvanıyla başının üstünde zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmıyacak surette muhafazasını mecburî kılan bir şekl-i devlette, cumhuriyet-i idare ilân olursa bile, onu yaşatmak kabil değildir.

Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla arkadaşları, Fırkayı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması

Efendiler, o günlerin neşriyatı meyanında, daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi.. Diğeri de

kitap

merhun Enver Paşa'nın, Türkistan'da hidematı ve berhayat olduğu.. Enver Paşa, memleket haricinde kaldığı zaman, ittihad-ı islâm için çalışıyormuş ve "damad-ı hilâfetpenahi" unvanını kullanırmış.. Hatta Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da hâkkettirmiş idi.

Bu iki noktadan da mütemadiyen bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu matbuat neşriyatı ve birtakım zevatın vaz'ü tavri hulâsa olarak şu yolda ifade olunabilir: "Esas olan hakimiyet-i milliyedir. Hakimiyet-i milliyeye cumhuriyetin tekâmülüdür. Türk milleti hakimiyet-i milliyeyi idrak etti, cumhuriyetin ilânına lüzum yoktur; hatadır. Türkiye'de en salim şekil, hakimiyet-i milliyeye esasını muhafaza etmekle beraber, idare-i cumhuriyet ilân etmeyip, riyaset-i devlette halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulduran meşrutî bir şekildir. Nasıl ki, İngiltere'de, hakimiyet-i milliyeye mevcut olmakla beraber devlet riyasetinde bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur." Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan ze

Rauf Bey'in vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler tarafından bir fırka içtimasında Rauf Bey'in çekildiği imtihan

vat kendilerini, sözleriyle, vaziyetleriyle, yazılarıyla göstermiş gibi idi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in intihap edildiğine hükümlenilirdi. Anasır ve mesalik-i muhtelifeden mürekkep zümre, Rauf Bey'i maksatlarının ifadesine ve müdafaaasına en muvafık bir şahsiyet telâkki etmişlerdi. Ondan büyük ümitlere intizar edilebileceği zehabına düşmüşlerdi. Ondan sonradır ki, Rauf Bey'in Ankara'ya hareketi vaki oldu. Vatan gazetesinin rivayetine göre, bir cemm-i gafir, Rauf Bey'i Ankara'ya teşyi için toplandı. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu cemm-i gafirin başında gösteriliyordu. Vatan gazetesini bu teşyiden bahsederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Mecliste takip edeceği meslek-i siyaseti de millete ilân ediyordu. Rauf Bey'in Meclisteki faaliyetinin menfi ve şahsî olamayacağı; Rauf Bey'in faaliyetinin, memleketin iyiliğini ve salâhını ve kanunların hakimiyetini temine matuf bir sây olacağı.. Rauf Bey'in Büyük millet Meclisi'nde, bir salâh ve intizam unsuru teşkil ve hayırlı prensipleri müdafaa eyliyeceği tasrih ediliyordu.

Vatan gazetesini sahibinin, bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeğe salâhiyettar olduğu elbette kabul edilemezdi. Halbuki, Rauf Bey, Fırkamız namına meb'us olmuştu. Fırkamızın programını takip edecekti. Fırkadan, çıkmaksızın, müstakil bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey, henüz Fırkadan ayrıldığı ilân etmemişti. Bu fikirde olmadığını, bilâhare Fırkadan ayrılmamakta gösterdiği ısrar ile de teyit etmişti. Binaenaleyh, hem Fırkada kalmak ve hem de Fırka disiplinini ihlâl demek olan, kendine mahsus, bir siyaseti müstakilen tatbik eylemek kabil-i izah değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenilen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz bu noktanın tavazzuhuna medar olacak, bazı beyanatta bulunayım.

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, Fırka azasiyle, yakından ve arkadaşça temaslara girdi; fakat bütün temas ve hasbıhallerinden bir hedef takip ettiği istidlâl olunuyordu.

Rauf Bey; "cumhuriyet ilânında isticale edilmiştir. Bu isticale sebebiyet verenler gayr-i mes'ul zevattır. Bu tarz-ı hareketin iç yüzünü anlamak lâzımdır. Meclis, hakimiyet-i milliyeyi bihakkın muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmağa ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilânını zarurî kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyetin filhakika, bizim için nafi ve lâzım olduğu ispat olunmalıdır." tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırkayı, aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatının sonunda, demişti ki: "Bu isticalin bir sebep-i makul vemeşruu bulunduğunu, Meclis ve hükümet, millete ibraz ve ispat etmelidir ve edecektir."

O halde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve hasbıhallerden maksadı, Fırka ve Meclis azasını, bu nokta-i nazarına imale eylemekti. Buna muvaffak olduktan sonra, cumhuriyet ilânı meselesini, tekrar, Mecliste mevzu-i bahs ettirmek istiyordu.

Bununla istihdaf ettiği gaye de, Meclis ve hükümeti müstacelen cumhuriyetin ilânında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekte. Kendi aklınca ve taraftarlarının telâkkisince, makul ve meşru bir sebep ibraz ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe müstenit olamayan cumhuriyetin ilânında isticale ve hata olduğu sabit olacak ve gûya, hata tashih olunacak!

Efendiler, Rauf Bey'in, faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için, bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Bittabi, kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler; bir Fırka içtimasında, Rauf Bey'i, imtihana çekmeğe karar verdiler. Bu içtimayı hatırlarsınız. Bu içtimada cereyan eden müzakerat da, aynen intişar eylemişti. O da mütalea buyurulmuştur. Ben, burada, o içtimain tafsilâtına girişecek değilim. Yalnız, o vaziyetin, iktiran ettiği neticeyi hakikî mana ve medlûlünde ifadeye medar olacak bazı tahliller yapmağı, efkâr-ı umumiyenin tenevürü için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvelâ, şunu, açıkça arzvetmeliyim ki, Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığını ikmal ile meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi, bazı gazetelerle menfi neşriyat, halifeye ve bir şehzadeye aldırılan vaziyetler, Rauf, Adnan beylerin ve bazı kumandanların halifeyi ziyaretleri halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı taraflardan yaptırılan muhakkirane hücumlar, memlekette tereddütler, efkârda teşevvüşler uyandırmaktan hâli kalmamıştı. Fakat, Mecliste taarruza geçmek için, bu kâfi görülmemiş, Ankara'da Meclis azası üzerinde de, çalışmak lüzumlu görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son istihzarat yapılırken, Rauf

Bey'e harekette takaddüm edilmiştir.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilânına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla Cumhuriyet taraftarı olamaz
Fırka Grubu Riyasetine bir takrir verdirildi. Fırka Grubu Reisi İsmet Paşa idi. Bu takrirden "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilânına itiraz yollu beyanatının cumhuriyeti duçar-ı zâf ettiği ve bu beyanat sahibinin etrafında bir muhalif fırka teşekkül ettiği kanaatinin mevcut olduğu" dermeyan edilerek, keyfiyetin Fırka grubunun müzakeresine arzı teklif olunmuştu.
Fırkanın içtima ettiği 22 Teşrinisani 1923 günü, ben de içtimadan evvel, içtima salonuna muttasıl odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, müzakereye karışmamaklığıma rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan eyledi.
Kat'iyen, müzakereye müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığını ve fakat, Fırka Reisi sıfatıyla müzakerenin suret-i cereyanını görmek üzere, müzakere salonuna gireceğimi bildirdim. Müzakere salonunda dahi hazır bulunmamaklığıma rica etti. Bunu kabul etmedim.
Rauf Bey'in, benim müdahale ve huzurumu, bertaraf etmekte hakikî maksadı ne idi? Huzurumda veya benim muhatabım olarak, beyanat ve müddeayatta bulunmasına mâni olan cidden, bana olan hürmeti mi idi? Buna inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve muhasım olarak, İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Benim huzurum olmadığı takdirde Fırka azası meyanından kendine taraftar çıkabileceği zehabında bulunuyordu.

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve içtihadın mütemadi mücadelesi Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın riyasetinde içtima eti. İsmet Paşa, riyaset makamından, mevzu-i müzakereyi izah ve ehemmiyetini işaret ettikten sonra bugünkü içtimada, benim de, kürsüde söz almam icap edebilir" diyerek riyaseti başkasına terketti.

Takrir sahibinin izahatından sonra, söz alan Rauf Bey uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanati münasebetiyle bir su-i tefehhüm hâsil olduğunu ve bunu halletmek için arkadaşlarla hasbîhallerde bulunduğunu söyledikten sonra "bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir" dedi.

"Çok halis niyetle başlanıp uğruna canlar feda edilmiş, çok kuvvetli prensiplerin, tatbikatında yapılan hatalar yüzünden, sakatlandığını da; zannederim, hiçbirimiz ceffelkalem reddedemeyiz" mütaleasını da aynen alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde, bir an duralım; Rauf Bey'in tenkit etmek istediği eser, hangi eserdir?

Cumhuriyet mi? Yoksa, cumhuriyetin tarz-ı ilânı mı?

Eser olan cumhuriyettir! Tarz-ı ilân şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in, "kuvvetli prensip" dediği cumhuriyet prensibi midir, tatbikatında yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Efendiler, mevzu-i bahs olan cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

Cumhuriyet-i idarenin tatbikat safahatının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telâsı cumhuriyet ilânının ferdasında başlıyor ve iki üç gün geçmeden beyanatta bulunuyor.

Rauf Bey, beyanatının delâlet ettiği mana ve fikirleri birer suretle tevil ve tefsir ederek dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet-i idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığım merkezindedir." Rauf Bey'in bu itirafı azanın mucib-i memnuniyeti oldu ve (bravo sesleri) ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsî duygularım" diye söylediği bu sözlerinde, samimî ve ciddî miydi?! Ben, bilâtereddüt, hayır diyorum, Efendiler. Çünkü, Ankara'dan mufarekatinde, kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Reisi): "Buna mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey; cumhuriyeti tertip ve ilân eden gayr-i mes'ullerden; birtakım müşavir ve mütehassısları kastettiğini de söyleyerek bunda da, su-i tefehhüm olduğunu anlatmak istedi ve "böyle olunca benim kullandığım ifadede şu veya bu zat gayr-i mes'uldür; anlaşılmasın, bunu benden beklemek hata olur" dedi.

Rauf Bey, bu tevil ile de gösteriyordu ki bugünkü, Fırka içtimasında, Fırkanın su-i nazarını celbetmeksizin, maksatlarını, söylemeği temin için icap eden noktalarda ricat ve tevil tarikini tutmuştu.

Filhakika, asıl nokta-i nazarından vazgeçmiş değildi. Meselâ şu sözlere dikkat buyurunuz: "Türkiye Hükümetinin şekli nedir? diye vaki olan suallere karşı derhatır buyurulur ki, Büyük Reisimiz, bu kürsüden müspet bir cevap olarak ilân buyurdular ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklindedir. Hangi idareye benziyor dediler. Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir, buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok müşküldür ve zannetmem ki insaf ile itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle; kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konmasını, (1) eskisine bu kadar itimat ettiğimiz ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı ve bir yeni idare geldi." "Bu his ile mütehassis olanların mürteci olduklarını zannetmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum, acaba bu da nâkıs görülür de bunu ikmal edecek bir şekil var

mıdır? diyenler tereddüt ve endişe ettiler."

"...Bir ahali ki cumhuriyete taraftardır, bir ahali ki hakimiyet-i milliye bilâkaydüşart millette oldukça cumhuriyeten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız, diye teessür ve endişe duyarsa... Meyus mu olmak lâzımdır, memnun mu olmak lâzımdır." Efendiler, saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat, birbirleriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesi idi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idare-i cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak nokta-i nazarımızın kabiliyet-i tatbikiyesini İsmet Paşa'nın Mecliste Rauf Bey'e cevapları mahfuz bulundurup zaman-ı münasibinde tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk.

İdare-i devleti, cumhuriyeten bahsetmeksizin, hakimiyet-i milliye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzümlü idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk.

Fiiliyatta, Meclisin reisi, reis-i sani idi. Hükûmet vardı. Fakat "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk; çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimal-i salâhiyeti lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin, bu mücadele safhalarında, bizim, kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, mütevassıt şekli, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak nâtamam bulan, meşrutiyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhassımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekli-i hükûmet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, biz de, zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.

Rauf Bey, bu kabilden verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden gayr-i kabil-i ret ve itiraz mahiyette bulunduğunu söylüyor ve bütün içtihat ve iddiasını benim o ifadeye istinat ettiriyor.

"Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor, bu sakat ise, bu sakat şekli, vaktiyle bize kabul ettirenlerin bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet şeklinin de, bir gün nâkıs görülüp, başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lâzımgeleceği tarzında bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsi duyguları, cumhuriyet-i idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezinde" olan bir zat, intikal devrinin zaruriyatından olduğunu pek âlâ bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şekline saplanıp kalarak, cumhuriyet şeklinin de nâkıs görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal var mıdır? Rauf Bey'in, burada, cumhuriyeten sonra, başka şekil diye ifade etmek istediğinin manası vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilân edenler, bu suretle Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba, cumhuriyeten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, ahalinin cumhuriyeti istediğini kaydederken, "istiyor ama tatbik edemeyiz de..." tarzındaki garip ifadesiyle, benim işaret ettiğim noktayı pek âlâ tavzih etmektedir.

Efendiler, Rauf Bey'le muhatabada bulunan ve şayan-ı istifade mütaleat dermeyan eden hatipler çoktu. Bu meyanda, İsmet Paşa da, uzun ve kıymetli beyanatta bulundu. İsmet Paşa'nın her zaman mütaleası istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, "esaslı bir şekli-i devlet mevzu-i bahs olduğu vakit mütaleat ve hissiyat kendi aramızda kalmaz. Müşahade eden bütün bir dünya vardır" dedikten sonra, "cumhuriyet ilânı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkûresi gibi ortalığa saldırır. Cuhuriyet ilân olduğu zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürat meydana çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilân olduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hukuku ilga edilmiş şehzade meydana çıkar, vaziyet alırsa... Dünya, mütefekkirin-i âlem bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder" sözleriyle, başlayarak cumhuriyetin ilânı üzerine, İstanbul'da alınan vaziyetin zararını izah etti.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in beyanatını tahlil sırasında "hakimiyet-i milliye esasatı demekle izhar-ı tereddüt, izhar-ı endişe ettiklerini kelimelerin lisanından ve manasından ihraç edemeyiz" mütaleasında bulundu. Ondan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben: "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir, ihtar etmeliyiz. Hatta basit bir teşebbüs-i iktisadi sahibi gördünüz mü ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindedir ve muvaffak olmayacağı diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin selâmet olacağını temin eder, başlar. Bahusus böyle inkılâp zamanlarında rical-i hükûmet, bir recül-i siyasi herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'in "üst tabakada şekil değiştirerek menafi-i devleti temin, umumî ihtiyacı tatmin etmeği düşünmek hata-yi

kitap

fahiştir" tarzındaki sözlerine cevap verirken "hata-yi fahiş olan bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde temerküz etmesi lâzım olan kuva-yi maneviyeyi, kuva-yi inkilâbiyeyi şu noktada veya bu noktada tereddüde sevkettir. Bilerek veya bilmiyerek, istiyerek veya istemiyerek, hata-yi fahiş odur" dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu: "...Riyaset-i devlet meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz. Kaç ihtimal vardı?"

İsmet Paşa, istical iddiasına verdiği cevapta: "Arkadaşlar -dedi- tabîi addolunan bir neticede istical mevzu-i bahs olmaz, hata telâkkisi mücaz olan noktalarda istical mevzu-i bahs olur."

"Cumhuriyet müstacelen ilân edildi demekle o gün ilân edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil hâsil olurdu, manasına yol açılıyor ve ancak bu mana ile istical edilmiştir."

Rauf Bey, beyanatında, bizim cumhuriyet ilânındaki hareketimizi, sabık merkez-i umumî işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu noktaya cevap verirken, dedi ki: "Merkez-i umumî hayatını, bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa etmiş mümessiller ve gazetelerde kendi nokta-i nazarını müdafaa ediyorlar. Rauf Bey'in nokta-i nazarını, ellerinde silâh olarak kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır!"

Rauf Bey, muahhar beyanatında bu sözlerle şu yolda cevap verdi: "Merkez-i umumi ifadesiyle imalarımı, Tanin silâh gibi kullanmıştır; vallahi Efendiler, Tanin kullanmış, Tevhidiefkâr kullanmış, ben bilmiyorum."

İsmet Paşa, Rauf Bey ve rüfekasının halifeyi ziyaretleri noktasına temasta şu mütaleatta bulundu:

"Halifeyi ziyaret meselesi, halife meselesidir."

"Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki hilâfet orduları bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Hilâfet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima nazardan dur tutmıyacağız.. Türk milleti en elim ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir hilâfet fetvasının, Harb-i Umumî badiresine, bizi attığını hiçbir vakit unutmıyacağız. Bir hilâfet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha eşna bir surette hücum ettiğini unutmıyacağız."

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı behemehal koparacağız!"

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine, şunları da ilave etti.

"Herhangi bir halife, an'aneten, fikren ve şeklen, usulen, zımnen ve sarahaten, Türkiye mukadderatında alâkadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatiyetiyle ve mevcudiyetiyle zidd-i tam addedeceğiz; hareketlerini hiyanet-i vataniye addedeceğiz."

İsmet Paşa, beyanatının sonunda, şu meseleyi mevzu-i bahs etti: "Rauf Bey, beyanatlarında, bizim zidd-i tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu Fırka içinde yürümek kararında mıdır? Yoksa, beyanat-ı siyasiyelerinde, bizimle zidd-i tam olan nikahtı muhafaza ederek Fırkamızın haricinde ve Mecliste, bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar, uzun uzadıya, kendini müdafaa ve fırka yapmayacağını, Fırkadan çıkmıyacağını, beyan ettikten sonra, heyet-i umumiyenin rikkat ve ulüvv-i cenabını tahrik edecek mahviyetkârane sözleriyle beyanatına hitam vererek, müzakere salonunu terketti.

Hatipler, muhatapsız kaldılar. Rauf Bey: hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğu cihetle müzakere kâfi addedildi ve gazetelerde başkalarının zihinlerine iras edilmiş şüpheleri izale edecek tebligat yapılmak ve ayrıca müzakerenin zaptı da tabî ve neşredilmek kararıyla iktifa olundu.

Şimdi Efendiler, bu karar, neyi ifade eder?

Rauf Bey'in muğlak ve iki manalı beyanattı, filhakika, onun cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırkayı tatmin etti mi? Rauf Bey'in Fırka dahilinde, bizimle aynı his ve içtihat sahibi olarak çalışabileceği kanaati tahassul etti mi?

Fırkanın, bu kararı, müzakerenin hakiki neticesini istilzam eylediği karar mıydı? Bittabi hayır...!

O halde, bu noksan kararlar, iktifanın âmil ve müessiri ne idi?!

Bu noktayı, birkaç kelime ile, izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar, aldığı tavır ve kullandığı tarz-ı beyanla, Fırka azasının, ulüvv-i cenap ve ahlâkına iltica etmiş gibi idi; bundan başka, Rauf Bey, beyanatında, o kadar mugalâta ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nispet ve alâkasını derakap ölçmek umum için sehil değildi. Bu esbabın fevkinde, en mühim âmil-i derunî, itiraf olunmak lâzımdır ki, gayr-i mes'ul, emr-i vaki, cumhuriyetten sonra da şekil kelimeleri üzerinde yapılan menfi propaganda, efkâr ve hissiyatı tereddüde ve gevşekliğe sevketti.

Vaziyeti, cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey münazaası gibi alanların hâlet-i zihniyeleri de, manasız bir kararla iktifaya saik olduğu muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına, bir müddet daha, Fırkanın içinde, Fırkayı yıkmak için, çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyet menafi-i âliyesini ihlâl eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeği zaruri addetti.

...

Muhterem Efendiler, her meselede ve her safha-i icraatta, kendinden bahsettirmiş olan halifeye ve hilâfete bir defa daha temas edeceğim.

kitap

1924 senesi iptidasında, büyük mikyasta, bir ordu harp oyunu yapmak takarrür etmişti. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle 1924 senesi Kânunusani iptidasında, İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilâfetin lâğvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Meselenin, suret-i cereyanını, olduğu gibi hulâsa etmeğe çalışacağım.

Hilâfetin, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin lağvı ve tedrisatin tevhidî kararı

Başvekil İsmet Paşa'dan 22 Kânunusani 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arz edeyim:

Şifre

Türkiye Reiscumhuru Huzur-ı riyasetpenahilerine

Bir müddetten beri gazetelerde makam-ı hilâfetin vaziyeti ve halifenin şahısları hakkında su-i telâkkiye müsaite neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve bilâsebep vaki olan neşriyat-ı hürmetşikenaneden ve hassaten arasına İstanbul'a giden erkân-ı hükûmetin ve resmi heyetin kendisiyle temastan mütebaite ve müctenip bulunmalarından halifenin büyük bir teessür duyduğu cihetle serkarinlerinin Ankara'ya 'izamiyle ve şayan-ı itimat bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle hissiyat ve temenniyatını iblâğ etmeği teemmül etmiş ise de su-i tefsire uğraması ihtimaline karşı bundan da sarf-ı nazar ettiğini beyan eyledikleri başkâtip bey tarafından iş'ar kılınmakta ve tahsisat meselesi uzun uzadıya tafsil ederek hazine-i hilâfetin istitaati fevkinde ve mükellefiyeti haricindeki masarîf için hazine-i maliyece muavenette bulunacağı hakkında hükûmetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki iş'arın tetkiki ve temin-i icabı ilâve edilmektedir. Keyfiyet Heyet-i Vekilece tezekkür edilecektir. Neticeyi ayrıca arz ederim Efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben makina başında yazdığım telgrafname aynen şudur:

Makine başında

İzmir

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

C. 22/1/1924(1) şifreye:

Makam-ı hilâfetin ve halifenin şahısları hakkında su-i telâkkiye ve su-i tefsirat zemini, halifenin kendi tarz ve tavr u hareketinden neş'et etmektedir. Halife, hayat-ı dahiliye ve bilhassa hayat-ı hariciyesiyle ecdadı padişahların mesleğini muakkip görmektedir. Cuma alayları, ecnebi mümessilleri nezdine memurlar izamı suretiyle münasebat, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat zabitlerine varıncaya kadar kabul ve onların iştikâlarını istima ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu kabildendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile, karşı karşıya, vaziyetini mütalea ettiği zaman, İngiltere Kırallığı ile Hindistan ahali-i islâmiyesine veya Afgan Devleti ile Afgan halkına karşı, hilâfetin ve halifenin vaziyetini vâhid-i kıyasi olarak nazar-ı dikkatte tutmalıdır. Halife ve bütün cihan, kat'i olarak bilmek lazımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatlarla mevcudiyetini, istiklâlini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamı, bizce en nihayet, tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmî heyetlerin, kendisiyle temasını talep etmesi dahi cumhuriyetin istiklâline sarih tecavüzdür. Serkarinini Ankara'ya göndermek veya şayan-ı itimat bir zatın nezdine izamı suretiyle; hükûmete iblâğ-ı hissiyat ve temenniyat talebinde bulunması dahi Hükûmet-i Cumhuriye ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salâhiyettar değildir. Kendisiyle Hükûmet-i Cumhuriye arasında başkâtipi muharebeye tavsi etmesi de fazladır. Başkâtip beyin böyle küstahlıktan mücanebeti lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halifenin temin-i hayat ve maişeti için Türkiye Reiscumhurunun tahsisatından mutlaka dün bir tahsisat kâfi gelir. Maksat; debdebe ve dârat değil, insanca hayat ve maişet temininden ibarettir. Hazine-i hilâfetten maksat ne olduğunu anlayamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineye ecdadından tevarüs etmişse resmen ve vazihan malûmat istihsal ve ita buyurulmasını rica ederim. Halifenin aldığı muhassasatla gayr-i kabil-i temin olan tekâlif neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükûmet ne gibi mevait ve iş'aratta bulunmuştur? Bunu da lütfen iş'ar buyurunuz. Halifenin ikametgâhını tasrih ve tespit etmek, hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması lâzımgelen bir vazife idi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapıma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazimat hükûmetin vaziyeti adem-i tespiti yüzünden mahv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazimatını Beyoğlu'nda, şurada, burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükûmet bunlara bir an evvel vaz'iyet etmelidir. Satılmak lâzım ise hükûmet satmalıdır. Hilâfet kadrosu ciddi tetkik ve tensik olunmak lazımdır ki, serkarinler, serkâtipler mevcudiyeti, halifeyi hâlâ saltanat hulyası içinde uyutmasın! Fransızların kiral, hanedan ve mensubînini Fransa'ya sokmakta, istiklâl ve hakimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi mazhur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin tulûna duacı bir hanedan ve mensubîni hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyeti'ni, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. halife, kendinin ve makamının ne olduğunu sarih olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükûmetçe ciddi, esaslı tedabir ittihaz ile iş'arını rica ederim. Efendim.

Türkiye Reiscumhuru

Gazi Mustafa Kemal

Bu muhabereden sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgası lüzumunda, kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.

1924 senesi Martının birinci günü Meclisin tarafımdan

Hilâfet makamının muhafazasında dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap

küşadı icap ediyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya avdet etmiş idik. Orada da icap eden zevatı kararımdan haberdar ettim.

Mecliste, bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde, tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata başladılar; müzakere ve münâşaka idame ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci mesai senesi münasebetiyle verdiğim nutukta, şu üç noktaya suret-i mahsusada işaret ettim:

"1- Millet, cumhuriyetin halen ve âtiyen bilcümle taarruzattan kat'iyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talep etmektedir Millet'in talebi, cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffe-i esasata bir an evvel ve tamamen iptina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir."

"2- Millet'in ârâ-yi umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâfate-i an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz."

"3- ... Diyanet-i islâmiyeyi, asırlardan beri müteamil olduğu veçhile bir vasıta-ı siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz."

2 Mart günü, Fırka Grubu içtima ettirildi. İşaret ettiğim, bu üç mesele, mevzu-i bahs ve müzakere edildi.

Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci celsesinde, evrak-ı vâride meyanında şu takrirler okundu:

1- Hilâfetin ilgasına ve hanedan-ı Osmanînin Türkiye ha

Akim bıraktırılan büyük bir komplo

ricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli refikinin teklif-i kanunîsi.

2- Şer'iye ve Evkaf, Erkânıharbiye vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Meb'usu Halil Hulki Efendi ve elli refikinin teklif-i kanunîsi.

3- Tevhid-i tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu Vasıf Bey ve elli refikinin takrirleri varit olmuştur.

Makam-ı riyasette bulunan Fethi Bey - Efendim! müteaddit imzalarla gelen bu teklif-i kanunîlerin, derhal müzakeresine dair teklifler vardır. rey-i âlinize vazedeceğim, dedi ve encümenlere gitmeden, derhal müzakeresini reye koydu ve kabul edildiğini beyan etti.

İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu Halit Bey tarafından vâki oldu. Müzakerenin cereyanı esnasında, Halit Bey'e bir iki zat daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktılar.

Takrir sahiplerinden başka, merhum Seyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmî ve mukni hitabeleri her zaman için mütaleaya şayandır. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat 6.45'te müzakere hitam bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431'inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara nazaran "Türkiye Cumhuriyeti'nde, muamelât-ı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete ait" ve "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülga" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye.. bilcümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedildi.

Halife hal ve hilâfet makamı lâğvolundu ve mahlû halife ve Osmanlı saltanat-ı munderisesi hanedanının bilcümle azası, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnu kılındı.

Efendiler, hilâfet makamının muhafazasında, dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında bulunan bazı zevat, arzettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilâfetin, tarafımdan deruhde edilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi, derhal ret cevabı vermiştim.

Bilvesile, diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi, hilâfeti lâğvettiği zaman, Antalya Meb'usu,

ulemadan Rasih Efendi, Hilâl-i Ahmer namına, Hindistan'da bulunan bir heyetin riyasetinde idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya avdet etti. Benden mülâkat talep ederek şu beyanatta bulundu: "seyahat ettiği memleketlerde, ehl-i islâm, benim halife olmamı istiyormuş.. Sahib-i salâhiyet islâm heyetleri, Rasih Efendi'yi,

bana bu hususu tebliğ etmek için tevkil etmiş..". Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, islâmların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra, dedim ki: Zât-ı âliniz ulema-yı dindensiniz! Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında, kıralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana isal ettiğiniz

arzu ve tekliflerini ben, nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna o tebaanın metbuları razı olur mu?! Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerini infaza muktedir midirler?

Binaenalyh mevzuu, medlûlü olmıyan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler, açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehl-i islâmı bir halife heyulâsiyle hâlâ işgal ve iğfal gayretinde

kitap

bulunanlar, yalnız ve ancak ehl-i islâmın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna rapt-ı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir.

Rauf beylerin, Vehip paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün Yüzelliliklerin, mülga hilâfet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetli sây ü gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır? Hudutlarımıza yapışık merkezlerle hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için Mukaddes İhtilâl namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lâzımdır.

Ümem-i islâmiyeyi ve Türk milletini bu derekede farzetmek ve islâm âleminin nezahet-i vicdaniyesinden, nezaket-i hulkiyesinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık, o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

Şimdi, muhterem Efendiler, arzu ederseniz, size büyük bir "komplo" hakkında malûmat vereyim.

1924 senesi Teşrinievvelinin 26'ncı günü, geç vakit, Birinci Ordu Müfettişinin, Müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşanın, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine verdiği, istifanamesi aynen şudur:

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim lâyhalarımın nazar-ı dikkate alınmadığını görmekte teessür ve ye'sim fevkalâdedir. Uhdeme düşen vazifemi meb'usluk sıfatıyla daha müsterihülvicdan yapacağıma kanaat-i tâmme hâsıl ettiğimden ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arzeylerim Efendim.

Müdafaa-i Milliye Vekâletine de arz olunmuştur.

26 Teşrinievvel 1924. (1)

Kâzım Karabekir

Bu istifanamenin altında, renkli kalemle şunlar yazılıdır: "İstifaya muvafakat etmediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın vazife-i teşriyesine avdet edeceğini bildirdi." Bu satırların altında, imza yoktur. Fakat, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış, şu notlar vardır: "- Verilen rapor ve lâyhaların kâffesini göreyim. - Bunların hangi mevaddı hakkında neler yapılmış, hangi mevaddı yapılmamış, onları da dosyalarıyla göreyim." notların altındaki tarih 28 Teşrinievvelidir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve lâyhaları Erkânıharbiyede ait olduğu şubelerce tetkik olunmuş, muhteviyatından şayan-ı kabul ve kabil-i tatbik olanlar, nazar-ı dikkate alınmış ve tatbik edilmiş idi. Ancak tatbiki, devletin istitaati haricinde bulunan veya bir kıymet-i ilmiyeyi haiz olmayıp hayali ve indi olan teklifleri bittabi nazar-ı dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve lâyhalar verdiğinden dolayı bir takdirname de verilmeğe lüzum görülmemişti.

30 Teşrinievvel günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın, Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini, akşam yemeğine, Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar, beklediğim halde, Paşa gelmedi. Kendisini, aratırken, muttali oldum ki, Fuat Paşa, Ankara'ya muvasalatında Rauf Bey tarafından istasyonda istikbal olunmuş, Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve bazı rüfeka ile kısa temaslardan sonra, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine gitmiş, bir müddet Fevzi Paşa ile mülâkatta bulunmuş, çıkarken, Fevzi Paşa'nın yaverine, şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924 (1)

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaset-i Aliyesine

Meb'usluk vazife-i teşriyesine başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliğinden affımı arz ve istirham eylerim Efendim.

Ankara Meb'usu

Ali Fuat

Efendiler, meb'usluktan istifa ettiğini, Meclis Riyasetine bildirmiş olan, Refet Paşa'nın da, istifanamesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmişim.

Dumlupınar merasimini müteakip, Bursa ve Karadeniz sevhili ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra Teşrinievvelin 18'inci günü Ankara'ya avdet etmişim. Birçok meb'us arkadaşlar vesaire tarafından istikbal olunmuştum. Bu meyanda Ankara'da bulunan Rauf, Adnan beyleri görmemişim. Halbuki, izhar-ı iğbirar gibi telâkkisi pek mümkün olmayan bu tarz-ı hareketlerine intizar

Komploya karşı suret-i hareketimiz etmiyordum.

Efendiler, bir komplo, karşısında bulunduğumuzda, bir saniye dahi tereddüt etmedim.

Bu vaziyet ve manzara, şöyle tahlil ve mütalea olunabilirdi: Bir sene evvelden, Rauf Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa vesaire arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu

kitap

maksatla, Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine tayin olunduktan sonra, sabık kumandanlığı mıntıkası olan, şark vilâyetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfian İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dahilindeki kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde kendi nokta-i nazarlarına göre çalıştılar ve ordular kendi lehlerinde kazandıklarına zahip oldular. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete imale için çalıştılar. Bu bir sene zarfında, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin lâğvı gibi icraatımız, müşterek tertip sahiplerini daha ziyade birbirine takrip ederek müşterek harekete saik oldu. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsata müterakkıp idiler. Siyasi sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi addediyorlardı. Filhakika, Rauf Bey ve emsali, Fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile Meclisin tatil devrine tesadüf eden aylarda, aza üzerinde ve yeni intihapta muvaffak olamayan, ikinci grup mensupları vasıtasıyla, bütün memlekette, milleti aleyhimizde ifsat için çalışmak fırsatına malik oldular. Memleket dahilinde bazı hafi teşkilât ve teşebbüsata da geçtiler. İstanbul'da, Vatan, Tanin, Tevhidiefkâr ve Sontelgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Toksöz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir anonim taarruza geçtiler. Memlekette umumi bir teşettüt-i efkâr hâsil ettiler. Hakkâri mıntıkasında, ordumuzla Nastûri tedibatı yapmakta olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükûmete bir ültimatom verdi. Meclisi fevkalâde olarak içtimaa davet ettim.

İngiltere'nin, ültimatomuna, malûm olduğu veçhile cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir ecnebi devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de, bize, taarruz ve hücum ederek hedeflerine sühuletle vâsil olabileceklerini tahayyül ettiler. Muharebeye hazır ve âmâde bulundurmağa mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hazzetmediklerini ifade eyledikleri, politika sahasına şitap ettiler.

İçtima etmiş olan Mecliste, ortaya atılan bir mesele de, bu şitabı tacil edecek mahiyette idi. Filhakika, meb'uslardan Hoca Esat Efendi, 20 Teşrinievvel 1924 tarihli takrirıyla, mübadele ve iskân-ı muhacirine ait ve leyli mekteplere ne kadar meccani talebe alındığına ve nerelerde iptidai mektepler açıldığına dair birtakım sualleri ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu suallerin, şamil olduğu hususat, cidden milleti alâkadar eden mesail idi. Bu meseleler, vekilleri tenkit etmek için pek müsait idi. Bilhassa, mübadele ve iskân işlerinde herkesi meşgul eden noktalar bariz idi. Bizzat ben dahi seyahatim esnasındaki meşhudatımla, mübadele ve iskân işlerinin suret-i cereyanından şikâyet etmiş ve Ankara'ya avdetimde bu vekâletin lâğviyle, bütün hükûmet vesaitinin bu hususta alâka ve faaliyetini temin edecek bir şekli, hükûmete teklif etmiş idim; bunda mutabık kalmıştık. Bu husus dahi, taarruza geçeceklerin bu zeminde, çok taraftar kazanmaları ihtimalini takviye etmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra, tedbirini bulmakta müşkülât olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren vaziyeti safha safha arz edeyim.

Hoca Esat Efendi'nin, sual takriri 27'de yani Karabekir Paşa'nın istifasının ferdasında istizaha kalbedilmişti. Fuat Paşa'nın istifanamesinin tarihi olan 30 Teşrinievvel günü Mecliste istizah başlamıştı.

Bu günün akşamı, yemeğe intizar ettiğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başvekil İsmet ve Müdafaa-i Milliye

Vekili Kâzım paşalar geldi.

Çok kısa bir müdavele-i efkâr komploya karşı suret-i harekete takarrür ettirdi. Derhal telefonla, meb'us bulunan, Erkâniharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinden, meb'usluktan istifa ettiğini, Meclis Riyasetine bildirmesini rica ettim. Bu fikrini evvelce Müdafaa-i Milliye Vekiline bildirdiğine zaten muttali olduğum Paşa, ricamı derakap is'af etti. Meb'us olan kumandanlara da şu şifre telgrafi çektim:

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

K.O. 1 K. İzzettin	"	"
K.O. 2 K. Ali Hikmet	"	"
K.O. 3 K. Şükrü Naili	"	"
K.O. 5 Fahrettin	"	"
K.O. 7 Cafer Tayyar	"	"

Şifre makine başındadır.

1- Bana olan itimat ve muhabbetinize istinaden gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal meb'usluktan istifanemenizi, telgrafla Meclis Riyasetine bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan vazife-i askeriye bilâkaydüşart hasr-ı mevcudiyet etmek, sebebi, şayan-ı kayıttır.

2- Erkâniharbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri aynı lüzuma mebni teklifim üzerine istifanamesini vermiştir.

3- Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, K.O. 1 İzzettin, K.O. 2 Ali Hikmet, K.O. 3 Şükrü Naili, K.O. 5 Fahrettin, K.O. 7 Cafer Tayyar paşalar hazeratına yazılmıştır.

4- Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenize muntazırım.

30/10/1924

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

kitap

Efendiler, 30/31 Teşrinievvel sabahına kadar, Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den; İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'dan Karesi'den; Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'dan Pangaltı'dan; Beşinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan; makina başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfiyen ve derakap tatbik olunduğu bildirildi. Efendiler, bu güzide kumandanların, bu vesile ile de, hakkımda gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeği bir vazife addederim. Üçüncü Ordu Müfettişi ile, Yedinci Kolordu Kumandanı

Komplo tertip edenlerin Meclise ve efkâr-ı umumiyyeye karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı nın Diyarbekir'den verdikleri cevaplar aynen şunlar idi:
Müfettiş Paşanın cevabı:

Diyarbakir, 30/10/1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine
Zât-ı fahimanelerine karşı olan itimat ve muhabbetimden emin bulunmalarını arzeyler ve ancak böyle bir vazife-i vataniyeden müstacelen feragatle millet ve daire-i intihabiyem nazarında mes'ul ve muatep tutulmamaklığım için emir buyurulan istifayı icap ettiren esbabın tavzihine müsaade-i devletlerini hürmetle istirham eylerim.
Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu kumandanının cevabı:
Diyarbakir, 30/10/1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
1- Zât-ı Sâmi-i Riyasetpenahilerine karşı perverde eylediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.
2- Bu dakikada daire-i intihabiyemle hiçbir istişarede bulunmadan teklif-i fahimanelerini kabul etmekliğim nazar-ı millette mes'ul olmaklığımı mucip olabilir.
3- Menafi-i vatan ve millet meb'usluktan derhal istifamı icap ettiriyorsa kararı kat'i verebilmekliğim için vaziyetten tenvir buyurulmaklığımı arz ve istirham ederim Efendim.
K.O. 7 Kumandanı
Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımdaki itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, daire-i intihabiyelerine karşı vaziyetlerinden bahsolunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır. Verdiğim cevabı aynen arzedeyim:

Makine başında şifre:

31/10/1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

K.O. 7 K. Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Kumandanların meb'us bulunmaları orduda ve emr-i kumandada matlup inzıbat ile gayr-i kabil-i telif olduğuna kanaat hâsıl olmuştur. Birinci ve İkinci Ordu müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek Meclise avdetle orduları münasip görülmiyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu mütaleayı teyit eder. Daire-i intihabiyemiz halkı ordunun selâmet-i inzıbatı için ita buyuracağınız karardan elbette memnun olur. Sabık iş'arıma nazaran kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur

Gazi M. Kemal

Bu iş'arıma Cevat Paşa'nın cevabı şudur:

Makine başında

Diyarbakir, 31/10/1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Emir ve kumandada matlup inzıbat ile gayr-i kabil-i telif olduğundan kumandanların meb'us bulunmamaları hakkındaki kanaat-i Riyasetpenahilerine bütün kalbimle iştirak eder ve hîn-i intihapta affımı hakipay-i fahimanelerinden istirhamımın da bu kanaate matuf idüğünü arzeylerim. Ancak bugün makam-ı fahimanelerinden verilen bir emir ile meb'usluktan istifanın tahmin-i devletleri veçhile millet ve daire-i intihabiyemce iyi görülmiyeceğine kaniim ve bu kanaatle hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda

kitap

ordudan ayrılıma muhtar kalacağımı düşünerek müteallim olduğumu arz ederim.
Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra, vaziyeti anlamış ve teklifimin lâzımüttahtik olduğuna kani olarak, derhal, meb'uslukta istifa eylemiştir. Müşarünileyhin, ihdas edilmek istenilen vaziyetlerle hiçbir temas ve alâkası olmadığı bizce de tahakkuk etmiştir. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filân gün ve filân saatte gibi tasrihatla birçok kumandanlara ve bu meyanda Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu iş'ar Diyarbakir'de iken teklifimin sebep-i hakikisini anlamakta tereddüdü mucip olmaktan başka bir tesir yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da bu cevabı verdi:

Makine başında

Diyarbakir, 31/10/1924

Ankara'da: Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Meb'usluk ve kumandanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan nez'i lüzumu tensip buyurulduğu takdirde vezaif-i milliyenin en muhterem addeylediğim vazife-i teşriyyeyi ifayı tercih eylemekte olduğumu hürmetlerimle arz ederim.

K.O. 7 Kumandanı Mirliva

Cafer Tayyar

Efendiler, meb'us olan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve kumandanlar, orduda siyasetle alâkadar unsur bulunmasındaki mahzuru takdir ederek, bu baptaki teklifimi hüsn-i telâkki ve bana fiilen itimatlarını izhar ettikten sonra Cevat ve Ca

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclise bir an evvel iltihak ettirmekte isticâl edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı

Cafer Tayyar paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Binaenaleyh derhal askerî vazifelerine hitam verildi. Yerlerine icap edenler tayin ve keyfiyet Müdafaa-i Milliye Vekâletince umum orduya tamamen tebliğ olundu.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalara, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından bir emir tebliğ olunarak, yerlerine tayin olunan zevata vezaif-i askeriyelerini aelûsul devr ü teslim ve inba ettikten sonra Meclise dahil ve vazife-i teşriyyelerini ifaya mezun olabilecekleri bildirildi. Bu husus Başvekil tarafından Meclis Riyasetine de resmen bildirildi.

Meclise girmiş olan, Kâzım Karabekir ve Fuat paşalar, Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa vazife-i askeriyesini hitama erdirmek üzere, tekrar Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan gelecek olan halefine intizaren Meclis haricinde kalmağa mecbur edildi. Meb'usluklarını muhafaza etmek isteyen iki kumandanın ordu ile alâkası kat'olundu. Bu suretle komplo tertip edenlerin Meclise ve efkâr-ı umumiyyeye karşı, ordu ile yapmak istedikleri blöf, meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Teşrinisani 1924 günü Meclisin ikinci içtima senesi idi.

Bu münasebetle, celseyi, ben küşat etim. Mutat nutkumu irat eyledim. Ben, riyaset kürsüsünü terkettikten sonra; Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili paşaların istifanemeleri ve Başvekil Paşa'nın, orduda kumanda tebeddülüne ait 31/10/1924 tarihli tezkeresi

Hükûmet musademeyi açıktan ve cepheden kabul etti

sıra ile okundu. Meclis, 5 Teşrinisani günü içtima etmek üzere, celse tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Teşrinisani 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Riyasetine müracaat ederek, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin, kendisini Meclise iltihaktan menettiğinden şikâyet etti. 5 Teşrinisani günü, Mecliste okunan bu tezkerede, Kâzım Karabekir Paşa, diyordu ki: "İstifamdan beş gün sonra (30/10/1924 cuma günü akşamı geceleyin) Müdafaa-i Milliye Vekilinin Sarıkamış'tan gelecek olan asilin vüruduna kadar beni Meclise iltihaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım." Tezkere, şu cümle ile hitam buluyordu.

"Maamafih bu hususta, salâhiyettar olan Meclis-i âlinin kararına intizar eylediğimi arz ederim."

Kâzım Karabekir Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâletine de aynı tarihte bir tezkere yazarak, "devir ve teslim vesilesiyle gayr-i muayyen bir müddet için vazife-i teşriyyeye devam etmemekliğim tebliğ buyuruluyor", "istifa ettiğim gün, asile intizar bahsi ileri sürülmemiştir." "Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile ihdas buyuruldu", "Meclise iltihak ettikten sonra velev muvakkat bir surette olsun tekrar bir vazifeyi kabul, hem arzuma, hem de Büyük Millet Meclisinin kararına mütevakkıf olduğundan keyfiyeti mezkûr Meclis riyasetine yazdığımı arz ederim.."

Efendiler, "ordumuzun teali ve takviyesi için" lâyhalar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazar-ı dikkate alınmadığından "teessür ve ye'sim fevkalâdedir" diyen sabık müfettiş paşa, memleketin üçte birine şamil koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve

kitap

ordunun teali ve takviyesi nokta-i nazarından esas olan inzıbatı ne derece muhil bir hareket olduğunun farıkı görünmüyor. Nazar-ı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve lâyihalariyle yapamadığı işi devletin bir ültimatı aldığını ve ondan dolayı fevkalâde olarak topladığı Mecliste yapmağa kalkıştığını dermeyan eden müfettiş paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla beraber pek namünasip bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi nümunesi gösterdiğini anlamak istemiyor.

Ordumuzun, tealisi için, fikir ve mütalealarının takdir görmediğinden muğber olan zat; vezaif-i askeriyenin devr ü tesliminin kanunî bir vazife olduğunu, ordunun selâmet-i idare ve inzıbatı için onu yapmağa mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor..

Uhdesindeki vazife-i askeriyenin hitam bulunduğunu, Meclise resmen bildirecek makamın, ona vazife-i askeriyeye vermiş olan makam olmak tabii bulunduğunu nazar-ı dikkate almıyor..

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis riyasetine olan tezkeresini müteakıp Başvekilin bir tezkeresi ve iki melfufu da okundu.

Başvekil Paşa; Karabekir Paşa'nın, Müdafaa-i Milliye Vekâletine olan müracaatını ve Vekâletin ona verdiği cevabı aynen Meclise arz ediyordu.

Müdafaa-i Milliye Vekili, Kâzım Karabekir Paşa'nın, bütün müddeayat ve mütaleatının doğru olmadığını izah ettikten sonra ona "ordu müfettişliğine ait vezaif ve mahrem vesaikın bizzat" halefine devr ü teslim ve inbasını tekrar teyit ve emrediyordu.

Acaba, bu son ihtardan sonra, sabık müfettiş paşa, anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusuna müteallik mühim va zifeyi, mahrem vesaikı devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. onları, devlete, şahsan mes'ul olacak, halefi gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır muamele-i kanuniyeyi müstelzimidir. Bunları anlamış mıdır?

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı, Meclise bir an evvel iltihak ettirmekte, isticâl edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Meb'usu) ilk olarak ortaya atıldı.

Vehbi Bey (Karesi Meb'usu): "Meclise iltihak eden bir arkadaş, bir azayı müzakereye iştirakten herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye hitap ve itaba başladı.

Muhterem meb'us, fikir arkadaşını bir an evvel Meclis'te faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun kahhar kudretini ve o kuvvet ve kudreti istimâl için, Meclis-i âlinin ve milletin emniyet ve itimatına mazhar olmuş insanların azim ve kararlarında ne derece kat'i olduklarını unutmış gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın beyanatı, bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan müzakere kapandı Paşalara; verilen evamir harfiyen tatbik ettirildi.

Meclis, umumi müzakeresine geçti. Mevzu-i bahs mesele (Mübadele İmar İskân Vekâletinden) istizah idi.

Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu: "Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle muhtelif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini

"Cumhuriyet" sözünü söylemeğe Rauf Bey'in ağız varmıyordu.

gördüm. Hatta bazı hatipler, Başvekilin, devletin siyaset-i dahiliye ve hariciyesi hakkında ariz ve amik tafsilât vermesi arzusunu izhar buyurmuşlardır. Bu arzulara tamamen ve maalmemnuniye iktifa ediyorum. Mübadele vekili, Meclis-i âlinin ârâ ve tensibiyle Reis Vekilliğine intihap edilmiştir. Fakat bu münasebetle istizahın ehemmiyet ve şumulünün hiçbir suretle inkıta etmemesini teklif ederim. Ben, güzeli (taktik)(1) severim."

Bu suretle, hükümet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını tatbik etmesini tacil etti. Hükümet, musademeyi açıktan ve cepheden kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte vealeyte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa beş saat neticesiz devam etti. İstizah müzakeresi ertesi güne talik edildi.

Ertesi gün, öğleden sonra saat 2.30'da müzakereye başlandı. İlk kürsüye çıkan, Dahiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. uzun izahat ve beyanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden, Recep bey'e kısa tarizler yapıyorlardı.

Recep Bey, bir noktada, dedi ki: "Bazı gazeteler ve bazı zevat, diyorlar ki Ankara'da bir hükümet varmış, Meclisin bütün tatil zamanında, memleketi, ne kadar kanunsuzluklar, ne kadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla idare etmiş.. Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış, orada vekillerin yaptıkları kanunsuz hareketler mukayyet imiş.. Bir gün gelecekmış; Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterler muhteviyatı muvacehe-i millette hükümetten sorulacaktı. işte; o gün gelmiştir! O defterler muhteviyatını, huzur-ı millete döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları namına cemi sigasiyle cevap verdi: "Sırasında dökeceğiz!" dedi.

Recep Bey mukabele etti: "Dökünüz Efendim; bekliyoruz. Hükümet, huzur-ı millette, sine-i mes'uliyeti daima küşade olarak karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ilâve etti: "Memleketin iphama, iğlâka, vuzuhsuzluğa, tereddüde tahammülü yoktur. Açık vazife-i tenkit yapılmaksızın, âfakta, birtakım şüphe bulutlarının, her gün dolaştığını, fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze vücudun, hayatında muzır teşevvüşler varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir." "Herkesin köşede, bucakta, koridorlarda, şurada burada, birtakım mevhum zunun-ı batıla ile efkârı iğlâk etmektense, bu herkese mütesaviyen küşade olan millet kürsüsünde gelip hakikatı söylemesi lâzımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu mevhum telkinata devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimi bir alâka olmadığına alâmet addedeceğim. Ben şahsan böyle

addedeceğim ve zannedirim, millet de böyle addedecektir. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki millet bilsin; hakikat ne taraftadır. Zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır."

Recep Bey'den sonra, aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Meb'usu) ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar meyanında Rauf Bey de vardı. ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâletinden olan sual ve istizahın, hükûmetin heyet-i umumiyesine teşmilini muvafık bulmamakla beraber, Başvekil Paşa'nın bu hareketini civanmerdane buldu ve sözlerinin başında "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükûmete hücum vaziyeti almıştır" dedi.

Yunus Nadi Bey; "anlamadık!" dedi. Rauf Bey izah etti; dedi ki: "Münekkitler, hükûmete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum."

Rauf bey, hatiplerin, ağır kelime kullanmamaları, hükûmeti küçük düşürecek şekilde ifadatta bulunulmaması gibi nâsıhane ve mülâyimane bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Bey'in teklifine temas ve onu müdafaa etti.

Dersim Meb'usunun teklifi, bir "anket parlamenter" idi; "Meclis tahkikatı" heyeti teşkilinin müstacelen taht-ı karara alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in buna dair bir takriri ve bu takririn tayin-i esami ile reye vaz'ı için de Feridun Fikri Bey'le beraber daha 16 arkadaşının diğer bir takriri vardı.

Rauf Bey dedi ki: "Tetkik heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu." -Bahis buyuran Feridun Fikri Bey'dir- Rauf Bey sözüne şöyle devam etti:

"... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ane kadar güzide olan hissiyat-ı vataniye ve milliyeye karşı bir şaibe ve bir zillet diye telâkki ettiler."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti.. "Hepimizin lâyuhti olmadığını kabul ederek arz ediyorum ve bunun lâzım olduğunu, (...) ben de alâkadar olduğum için herkesten evvel, ben talep ediyorum." dedi.

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramağa ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki: "Bu Meclis-i âlinin vazettiği kanunlara, bazı sıfat tevcih edilmiştir. (Koridor Kanunları) denilmiştir."

Rauf Bey, Meclis-i âliye hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey Meclis-i âlinin cumhuriyeti ilân eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Meb'usu): "Onu ilk önce, refik-i muhtereminiz Muhter Beyefendi söylemiştir." dedi. Bu söz, Rauf Bey'e istikamet-i kelâmını değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, makam-ı riyasetin müdahale ve ihtariyle Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı, nihayet, prensip meselesine dayandı. "Şiarımız, mesleğimiz, bilâkaydüşart, hakimiyet-i milliye esasıdır" dedi.

Yunus Nadi Bey'in sadası işitildi: "Cumhuriyet!..."

Rauf Bey cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu suretle ikmal etti: "Hakimiyet-i milliyenin, yegâne tecelligâhı olan Büyük Millet Meclisi'dir."

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!..." dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmağa başladı. İhsan Bey müdahale etti: "İfade-i âliniz sarih değildir. Rauf Beyefendi" dedi.

Rauf Bey: "Sarihtir. Çok rica ederim. İhsan Beyefendi." İhsan Bey: "O kadar sarih değildir. Uzun zamandan beri zat-ı âlinizle anlaşamadık." Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hissiyle mütehasis bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki: "Beraet-i zimmet asıldır. Aksini ispat edemedikçe, bir tarafı su-i zan altında bulundurmamak ve böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi: "Hakikati ifade etmiyen maznundan şüphe etmekte hâkim haklıdır" dedi.

Rauf Bey'le, İhsan Bey arasındaki bu muhavere biraz uzadı. Reis müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve: "Teşkilât-ı Esasiye Kanununda, vekillerin vazife ve salâhiyeti hakkında bir kanun tedvini mevzu-i bahs idi. Bu tedvin edildi mi? Bunu sual ederim" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından tedvin olunması tabii bulunduğu nazaran, Rauf Bey, hükümetten değil, kendisinin de aza olarak dahil bulunduğu Meclisten sual soruyordu.

Rauf Bey, Şûra'yi Devlet teşkilâtına temas ettikten sonra, "Men-i Şekavet Kanunu tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir" tarzında Dahiliye Vekilinden başlayarak, Nafia, Ticaret, Ziraat, Müdafaa-i Milliye, Adliye, Maarif vekillerine müteaddit sualler tevcih etti. Bütün bu suallerle, Rauf Bey'in; millet ve ordunun nazar-ı dikkatini celbetmek istediği anlaşılıyordu. Meselâ, Karadere ormanları hakkında bir muamele olduğunu matbuatta görmüş; o iş nasıl olmuş ve "fedakâr ve kahraman ordumuzun, İstiklâl Harbi'ni müteakip, hal-i seferden, hazara intikalinde, büyük bir intizam ve mekânnet gösterdiğini işittik ve iftihar ettik. Fakat ondan sonra ibate, iaşe nokta-i nazarından, vaziyeti aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu cihetten bizi tenvir buyurmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sualinin, müşterek bir sual olduğu, kendi ifadesinden anlaşılıyor, "rica ederiz" diyor. Filhakika, bu sualin, o güne kadar, orduların başında bulunan, iki ordu müfettişinin de iştirakiyle tertip edilmiş olduğuna

hükmetmemek için bir sebep yoktur.

Rauf Bey, adliyede, teşkilâtın tahavvülü dolayısıyla vaki olan, tatbikatın, adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Maarif vekilinden de, tahsil-i iptidai müddetinin kanuna mugayir olarak niçin azaltıldığıнын izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul valisinin gece manevrasından, İstanbul'un emanetle idaresinin, halkın hukukuna tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra;

Maarif Vekili Vasıf Bey ile matbuat arasında tekevün eden bir hâdiseden ve bu münasebetle muallimlerden bahsederek dedi ki: "Muallim ordusunun, münevver ordunun şu veya bu tarafı tercih eder, takviye eder tarzda neşriyatta bulunmaları, doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek nutkunu şu cümle ile bitirdi: "Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."

Bu cümlelerin, karşılandığı alkışlardan sonra, Dahiliye Vekili kürsüye çıktı. Gümüşane Meb'usu Zeki Bey ona takaddüm etmek daiyesinde bulundu. Vehbi Bey: "Efendim bu mesele vekillerin Meclis'ten istizahı oldu" dedi.

Riyaset, vekillerin hakk-ı kelâmına dair, nizamname-i dahiliy hatırlattı. Recep Bey de gayet vâsi bir istizaha

maruz bulunan vekillerin, nizamname ile müeyyet olan, söz söylemek haklarına, müsaade edilmediği takdirde, hakikatin tavazzuhuna yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, tevcih olunan suallerden kendine ait bulunanlarına birer birer cevap verdi. Beyanatı sırasında: "Rauf Bey'in kürsüye bir vaz'ı nâsihane ile çıktığını işaretle; bu meclis, hiçbir vakit sükûn-ı tam ile hareket etmeğe mecbur ne bir mektep ve ne de bir fen akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde, bugün dahi vazih olmadığına, anket ismini telâffuz etmiyerek Feridun Fikri Bey'in bir senelik mesaiye ait ve üç vekâlete şamil olan manasız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve muvazene-i hükümeti yıkan bir şekildeki "anket parlamanter" teklifini talep ettiğine, heyet-i umumiyenin nazar-ı dikkatini celbetti. Feridun Fikri Bey -yerinden- Recep Bey'in "mantıksızdır" dediğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almıyorum Efendim; mantıksızdır, hakikat olduğu gibi ifade edilir; dedi." Feridun Fikri Bey'in -"Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey -dedi- siz daha ağır şeyleri kabul etmeğe alışkınsınız."

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından tevcih edilmiş. Feridun Fikri Bey, "adliye vekili sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak: "Sözlerimi geri almadım" dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet, reis: "Rica ederim gürültüyü keselim" dedi. Recep Bey, devam ettiği izahatında: ".. Birçok zevatta, defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış suallerden on, on beş tanesinin, tarhedilmesi fırsatını bulacağız. İşte, Efendiler, -dedi- defterlerin yavaş yavaş mebadisi çıkıyor."

Recep Bey, Rauf Bey'in beyanatında kullandığı (taktik)e işaret ederek, dedi ki: Rauf Bey hem bütün bu sualleri soruyorlar ve hem de, "Asla bir mes'uliyeti veyahut iskat gibi bir şeyi istihdaf etmiyorum" diyorlar. Bir istizah günü, millet kürsüsüne çıkan zat, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hüküme

Mecliste yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta akisleri

ti tutmasını ister. Aleyhte ise iskatını ister ve bunu açık ve sarahatle söylemek lâzımdır. "Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri malâyaniden ibarettir."

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir muhavereye yol açtı; "fakat tecavüz ediyorsunuz"; "siz de müdahale ediyorsunuz.." gibi sözler teati edildi. Nihayet Recep Bey, beyanatına devam ederek dedi ki: "Muhterem Efendiler, birtakım sualler soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur?"

"Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü -böyle bir istizah yapılırken- hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz." Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, neticede söylüyorum söylüyorum ama bir şey yoktur diyorlar. Böyle olunca malâyanidir ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur." Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: Çok dikkat ettim, Rauf Bey "Buraya çıktılar, sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar, cumhuriyet kelimesini telâffuz edemediler." "Muhterem arkadaşlar -dedi- lâtife etmiyoruz. Büyük bir inkılâptan çıktık, münevver bir istikbale gidiyoruz. Bütün ahkâmı, bütün şeraiti, bütün vuzuhiyle bir hedefe yürüyoruz." Rauf Bey de: "Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi, telâffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir." "Fakat şayan-ı dikkattir, bu zat, İstanbul'da, kıyametleri kopardı." "Elinden gelen her kuvveti sarfetti" ve "huzurunuzda çıktığı zaman, bütün onlardan ricat etti ve yemin ederek dedi ki, ben cumhuriyetçiyim." Bugün kendisinden şüphe ediyorum.

Bu kanaatin yanlış olduğuna, ikna etmeği, kendileri için, bir mesele addederlerse, çıksınlar, kürsüden veya başka bir mahalden söylesinler ki, böyle bir tereddüte mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in cumhuriyete olan merbutiyetinde, şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur."

Recep Bey, izahatını bitirirken: Muhterem arkadaşlar -dedi- bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yağrularak bu davayı -bu mukaddes vatanın itilâ-yi kat'isini temin edecek olan- bu davayı bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, tereddütler, şüpheler, vuzuhsuzluklardır. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, makam-ı riyaset, talebi üzerine kendini müdafaa etmek için Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey - Sizin her vakit ve her tereddüt ettiğiniz zamanda, ben tekrar yemin ve kasem etmeğe mecbur muyum? dedi. (Mecbursun) sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeğe hakkı yoktur" cümlesiyle cevap verdi.

kitap

Buna, Karahisar-ı Sahip Meb'usu Ali Bey, yerinden mukabelede bulundu: "Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın, Ecdadının babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi. Bunun üzerine, Rauf Bey muhalif olduğu noktayı izah yollu beyanatta bulunarak dedi ki: "Bilâkaydüşart hakimiyet-i milliye esasına müstenit bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını tesis etmek için ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık." "Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi fesih ve kanunları ret hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim."

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve böyle bir takım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi mevzu-i bahs dahi değildi. Bu mesailden, ancak aylarca sonra bahsolundu. Recep Bey: "Efendiler, bu mugalâta" dedi.

Rauf Bey, sebep-i muhalefetini iyi anlatabilmek için, şöyle bir izahatta bulunmağa lüzum gördü; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın hukukunu almak istidadında olan, herhangi bir makamın aleyhindeyim."

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken riyaset-i cumhur makamının, reisicumhurun aleyhinde olduğunu izah ve ilân ediyordu. Daha evvel, bilmünasebe beyan ettiğim veçhile, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" hükûmeti şeklinde musır idi... İsmi tebeddülüyle, yani cumhuriyet unvanı alınmış olmakla beraber, teşkilâtın o mahiyetinin mahfuziyetini temin etmek istiyordu.

Ne için? Çünkü riyaset-i cumhur makamı, hilâfet ve saltanat makamlarının hukukunu almak istidadında imiş. Efendiler, içtihat diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi "mâlâyani" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "mugalâta" değil de nedir?

Bu içtihadın ve bu mantığın mana ve medlûlünü, Rauf Bey'in bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. Fakat, biz bunu anlamak için, bugünlere kadar, intizar gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.

...

Efendiler bugün de istizah neticelenmedi. Müzakere ertesi güne talik edildi. 8 Teşrinisani günü cereyan edecek müzakereye intizaren, biraz da, o günlerdeki bazı neşriyatı gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani 1924 tarihli nüshasındaki, başmakalede, hükûmeti tenkit edenler ve muhalif cephe gösterenler methü sena ve hükûmet taraftarları takbih olunmaktadır. Başmuharrir "henüz ağzını açmayan münekkît namzetlerine karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüz-kâr söz fısıldanıyor. Hükûmetçe hidze mensup kime tesadüf ederseniz o günün hafî emr-i yevmisinde mevcut sözleri aynen iştirsiniz" dedikten sonra sözlerini teyit için birtakım misaller sayıyor ve: "Körükörüne emre uymayan hakikati gören ve söylemek isteyen şahsiyetleri, iptidadan susturmak için her vasıtaya müracaat" ediyorlar ve: "keyfî irade, hal-i tabiînin ve istikrarın fevkünde bir âmil mahiyetini muhafaza edecektir" diyor.

Efendiler, muharrir "hafî emr-i yevmî" ve "keyfî irade" tabirleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Hafî emr-i yevmîler veren, keyfî iradesini âmil kılan kimdi? Bu iphamlı tabirleri kullanan sahib-i makale, nihayet, bize, "iki tarafı, bitarafane, bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaset-i cumhurun en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve çünkü "yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim sene başı nutkumdan bahseden aynı muharrir, "tenkit meyli gösteren en müstakil fikirli vatandaşları, zaman zaman, bertaraf etmeğe çalışan inhisarcı bir siyasî sistem, inkişaf ve terakkî için, kahredici, bir cehennem makamındadır" cümlesiyle takip ettiğimiz sistem hakkında, pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve "meş'um gidişin muayyen bir noktada tevkif edilmesi, yeni bir çığır açılması lâzımdır" diyerek bize, tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

Vatan muharriri, bir gün sonra yazdığı "sokaktaki adam" serlevhalı başmakalesini "inşallah iyi olur; demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Teşrinisani 1924 tarihli Vatan gazetesinde intişar eden, bir Ankara telgrafında: "Meclis, yüksek mevkide bulunanların tasvibi olmaksızın, kabineyi iskat edemiycektir" tarzında, büyük harflerle yazılmış intibalar ve "Rauf Bey, dünkü nutkunda, istizah haricinde ehemmiyetsiz şeylerden bahsetmekle, istizah taraftarlarının mevkiini ve istizah davasını zâfa düşürdüğü söylenmektedir" gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin, istizah davasını takip için suret-i mahsusada gönderdiği muhabiri, intibalarında pek isabet göstermiyorsa da, istizah davasının, sebep-i zâfî hakkında verdiği haberlerde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, Tevhidiefkâr'ın başmuharriri de, bir süre başmakaleler ile, muhalefeti takviye ve teşçi ediyor ve kendini müdafaa eden hükûmet ve muvafık meb'usların, kendini müdafaa etmelerini ve söz söylemelerini dahi istemiyordu. Bu başmuharrir diyordu ki: "Mecliste, muvafık meb'uslar böyle, her mühim işi, gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek münekkîtleri susturdukça, İsmet Paşa hükûmeti hiç şüphesiz itimat reyî alacaktır. Fakat bu itimat reyinin mahiyet-i hakikiyesi, bir sandukçanın içine fazla miktarda beyaz kâğıt atılması olmasından ibaret kalacaktır."

Bu safasalar üzerinde, tevakkufa lüzum yoktur. Biraz da, Tanin gazetesine bakalım! Tanin'in, "Siyasî Tahammürat" unvanlı bir başmakalesinde "hareket-i milliye mücahedesinde büyük hizmetleriyle temeyyüz etmiş şayan-ı hürmet ve itimat bazı simalar arasında bir teşrik-i hareket mukaddematı başladığı" haber alındığından ve "Halk Fırkası'yla ve hükûmetle samimî münasebatı olan matbuatın" "bu haberleri pek nahoş

kitap

bir şekilde karşılamalarından ve tefsir etmelerinden" ve "daha şimdiden mütakbel fırkayı gözden düşürecek surette mütaleat serdine kıyam" edilmesinden bahsolunmaktadır. Makalede, program meselesine temas edilerek, Halk Fırkası'nın programı olmadığına işaret edildikten sonra "biz Halk Fırkası'ndan hiç memnun değiliz. Fakat Halk Fırkası'nın presipleri namına söylenen ve görülen şeylere tamamen taraftarız" deniliyor ve Halk Fırkası prensiplerinden ne anlaşıldığı izah olunarak "fakat, acaba, hakikatte de böyle midir?" suali ortaya atılıyor. Muharrir, bu suale menfi cevap veriyor ve "karşımızda böyle bir fırka-i teceddüt ve ıslahat görmeği gönlümüz istediği için, Halk Fırkası'nı bu dediğimiz şekilde hulya eyliyoruz" diyor. Ondan sonra, muharrir, şunları söylüyor: "Halk Fırkası'nın programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Fırkası'nın, demokrattığı dudaklarındadır."

Bu mütaleanın sahibi, birinci cümlesiyle, kastediyorsa, ki Halk Fırkası, cumhuriyet ilân edeceğini, hilâfeti lâğveyleyeceğini programına yazıp ilân etmedi ve söylemedi; fakat fiilen yaptı; doğrudur! Ancak, ikinci cümle ile Halk Fırkası'na isnat ettiği doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif zevatın, mevki-i iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, sarfettiği birçok sözlere şunu da ilâve ediyor: "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnız mevki-i iktidardaki zatlara mı -mıntarafillâh- inhisar şeklinde bahşolunur bir fazilettir."

Tanın maşmuharriri 4 Teşrinisani 1924 tarihinde, yazdığı "Ordu ve Siyaset" unvanlı bir başmakalede, şu mütaleatta bulunuyor: "Şekl-i hükûmet cumhuriyettir. Fakat hükûmetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl tebdil edilmesi icap eden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Müttehide-i Amerika istisna edilirse Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta hep zencilerden tekerrüp eden Hayti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin hükûmet-i mutlakadan farkı pek azdır. İrsî bir hükümdar yerine zorla riyaset-i cumhura çıkmış bir mütegalibe görürüz. İşte bu kadar! Reiscumhur namını taşıyan müstebit, keyfemayeşa idare-i hükûmet eder. Bir hükümdar-ı mutlak gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanın maşmuharriri, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi istisna ederek diğerleri için diyor ki: "Hiçbirisi, bugün, hakiki cumhuriyet namını taşımağa lâyık değildir. Çünkü demokrasiye... istinat etmiyorlar"; "cumhuriyet namı altında hükûmet-i mutlakaların, hükümferma olması, askeri rüesa yüzündendir."

Burada, bir an tevakkuf etmek isterim. Efendiler, bu makale, meb'us olan kumandanların, meb'usluktan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terk edip hükûmeti iskat için Meclise gelmişlerdir ve bu muharrir, onların mevki-i iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, daha bir gün evvel, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin hükûmet-i mutlakadan farksız olabileceğine misaller getiren ve buna sebep, demokrasiye istinat etmemek olduğunu söyleyen muharrir, "hükûmet fırkasının demokrattığı dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askeri rüesa yüzündendir" diyen zat, Türkiye Reiscumhurunun da rüesa-yi askeriyeden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki, rüesa-yi askeriyeden filân filânları; rüesa-yi askeriyeden olan Türk Reiscumhuru ve rüesa-yi askeriyeden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldirmek için hararetle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını, millete lüzumlu gösterebilmek için, güya, şayan-ı tetkik ve ibret misaller söylüyor ve "hangi general maiyetine daha çok âsi toplayabilirse, riyaset-i cumhura o geçer" ve "ordu kumandanları, eşkiya reisleri birbirileriyle çarpışarak, riyaset-i cumhur mevkiini gasbediyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna mümasil sözlerin, ne maksatla ve ne his ile yazıldığını, farketmemek ve bu gibi neşriyatın Meclis azasında ve efkâr-ı umumiyede bırakacağı menfi ve muzır tesirleri anlamamak mümkün değildi. Filhakika, bu ifsatkâr tesirat maattessüf fiili akislerini göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşaların, Müdafa-i Milliye Encümenine intihap edilmemiş olduklarından müteessir olan aynı cumhuriyetçi muharrir, bu defa da ordu kumandanlarının, ordulara müessir olabilecek bir heyete intihap edilmemiş olduğunu iyi bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlamak istediği demokrasiye imtisalden dahi vazgeçiyor. Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri, hep beraber mütalea edelim.

"Siyasiyat" serlevhası altında yazılmış yazılar arasında "Müdafaa-i Milliye Encümeni, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasi olan, hatta siyasiyatla hiç alâkası bulunmayan bir saha-i faaliyetidir" cümlesi okunur. Muharrir, bu cüm

Mecliste umumî istizahın son günü

le ile, Meclise dahil, olan, ordu müfettişlerinin, siyasetle alâkası bulunmayan sahada çalışmalarına neden ve ne için meydan verilmedi; demek istiyor. Buna, şu yolda, cevap vermek mümkündür. Çünkü, hakikaten, Müdafaa-i Milliye Encümeni siyasiyatla alâkası bulunmamak lâzımgelen, bir saha-i faaliyet ise, oraya, mahza, siyasiyatla iştilal eylemek üzere Meclise gelmiş olanları ithal eylemekte mahzur olduğu için!

Muharrir, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki: "Burada, vatanın namus ve istiklâlini müdafa edecek orduyu, idare, ıslah, tensik etmeğe ve daha müterakki bir hale sokmağa hadim kanunlar tanzim olacaktır. Politikacılık ihtirasatına kendilerini kaptırmayıp da, yalnız vatani düşünenler için bu vazife, erkân-ı askeriye arasında, en muktedir zatlara tevdi edilmek bir vecibe-i hamiyettir."

Bu cümleler üzerinde de biraz tevakkuf edeceğim.

Ordunun, idare, ıslah, tensik ve onun daha müterakki bir hale getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta muvazzaf ve meşgul makam "Erkânıharbiye-i Umumiye"dir. Bu makamda muharririn de dediği gibi en

kitap

mümtaz erkân-ı askeriyemiz bulunmaktadır. Ordunun idaresi, ıslahı, tensiki hususatını deruhte eden bu büyük erkânıharbiye, bu hususlarda, lüzum gördükçe hükûmete teklifatta bulunur.

Erkânıharbiyenin ve hükûmete dahil Müdafaa-i Milliye'nin arız ve amik düşünüp tespit eyledikleri mesail, her sene, içtima eden "Âli Askeri Şûra" tarafından tetkik ve müzakere olunur. Âli Askeri Şûrayı, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi, Müdafaa ve Bahriye vekilleri ve ordu müfettişleri teşkil eder. Âli Askeri Şûranın, tetkikından geçen ve tatbiki muvafık görülen hususattan icap edenler, hükûmete teklif olunur. Bu tekliflerinden, tatbiki için, kesb-i kanuniyet eylemesi lâzım olanlar varsa, işte onlar Meclise arz olunur. Mecliste, usulen Müdafaa-i Milliye Encümeninden ve taallûku olursa başka encümenlerden de geçtikten sonra, Meclis heyet-i umumiyesinde müzakere ve taknin olunur.

Müdafaa-i Milliye Encümenindeki azanın askerlikten anlaması lâzımdır. Fakat yalnız askerlikten anlaması kâfi değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha çok şeylerden de anlaması lüzumludur. Yalnız askerlikten anlamak, orduya müteallik kanun lâyihaları yapmak için kâfi gelseydi, Erkânıharbiye-i Umumiyenin tespit ve Âli Şûra-yı Askerinin de tasvibinden sonra ayrıca bir encümende veya encümenlerde tetkika hacet kalmazdı. Zira politika ile iştilal eden zevat, askerlikten dahi gelmiş olsalar, hayatını, ulûm ve fûnun ve her günkü terakkiyat-ı askeriyeyi takip ve tatbik etmekle imrar eden zevattan mütehassıs ve daha sahib-i salâhiyet olamaz.

Ordunun idare, ıslah ve tensiki için musip efkâr ve büyük tecrübelerle malik olduğunu zanneden ve Âli Şûra-yı Askeri'de kanunen aza bulunan ordu müfettişleri için en müsait saha-i faaliyet orduların başında ve Âli Şûra-yı Askeri içindeki mevkiileri idi. (Ciddiyet talep eden bu mevkiin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmeyip, hükûmeti, Müdafaa-i Milliye Vekâletini, Erkânıharbiye-i Umumiyeyi beğenmeyip; onları, kendi mütaleat ve tasavvurat-ı askeriyesini takdirden uzak görerek, siyasi sahada çalışmağı tercih eden kumandanların, Müdafaa-i Milliye Encümenine ithaline çalışmak; onların; orduya müteallik, hükûmetten Meclise gelen, her nevi tekliflerin intacını müşkülleştirmek ve bunları vesile ittihaz ederek hükûmeti düşürmek ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisini değiştirmek gibi menfi heveslerini tatmin etmek gayesine matuf olabilir.) Tanin başmuharririnin de, bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin, adem-i husulünden "müteallim ve meyus" olan muharir, "kadim Atina cumhuriyetinde demokrasi esasına o kadar ifrat ile merbut idiler ki şubat-ı idarenin hiçbirinde vukuf ve ihtisas itibariyle bile bir temeyyüz esası kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu ifrata rağmen "Atina, demokrasisinde generaller bu usulden müstesna idiler."

Halk Fırkası'nın demokratlığı dudaklarında olduğundan cumhuriyetin mutlakiyetten farksız olduğunu millete anlatmaya çalışsan, bir zatın, bu safatasının henüz okunmakta bulunduğu günlerde, mevki-i iktidara geçirmek gayretinde bulunduğu generallerin, demokrasiden dahi istisnaları caiz olabileceği fikrini dermeyeran etmesi, zannederim, dürüst insanlardan vaki olabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın dimağını ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı muharririn, şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Fırkası'nın, İsmet Paşa Hükûmeti'nin, memlekete arzettiği çirkin çehre! İhtirasat-ı şahsiye peşinde bu kadar esir olan zimamdarlar, millî bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar."

"Ümid-i istikbal ile pürgaleyen gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler: Memleketi kurtarmak için! Memleketi; şahıslarından ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil."

Hakikatin zıdd-ı kâmilini ifade eden bu, mugalâta ve safsata sahibi, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı ve bizim hükûmeti

Rıza Nur Beyin Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı teşkiline memur eylediğimiz İsmet Paşa'nın ve hükûmetinin, çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor. Efendiler, bizim çehremiz, her zaman, temiz ve pâk idi ve daima temiz ve pâk kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim, vatanperverane, vicdanperverane ve namuskârane hareketimizi hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden, çirkin göstermeğe kalkışanlardır.

Efendiler, 8 Teşrinisani günü, Mecliste, umumî istizahın müzakeresine devam olundu.

Feridun Fikri Bey'in (anket parlamenter) in kabulü hakkındaki uzun beyanatı, muhtelif hatiplerin, sözleriyle karışarak hayli devam etti. Ondan sonra, Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: "Efendiler -dedi- memleketin rejimi mevzu-i bahstir. Cumhuriyet idaresi mevzu-i bahstir. Her şeyden evvel, bu meseleyi görüşmek lâzımdır." Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün evvelki beyanatına temas ederek, hakimiyet-i milliye mi cumhuriyetin tekâmülüdür; cumhuriyet mi hakimiyet-i milliye'nin tekâmülüdür? gibi bir nazariyenin mevzu-i münakaşa olmasına mahal olmadığını izah etti.

Rauf Bey'in, değil halifenin, sultanın bu makamın hukukunu almak istidadında olan, herhangi bir makamın aleyhindeyim; tarzındaki sözlerini, Yunus Nadi Bey şu suretle izah etti: "Bu makamın Rauf Bey'ce hukuku vardır; sarihtir ifade; mahfuz hukuku vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki lâzım olacaktır." "Halbuki Teşkilât-ı Esasiye çıkmıştır.

kitap

Büyük Millet Meclisinin İsmet Paşa Kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı Bütün makamlar tespit olunmuştur. Bütün vaziyetler kanun haline konulmuştur. Hâlâ efsaneden, safsatadan bahseder."

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey, şu sözleri söyledi: "..Cumhuriyeti beğenmiyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi fikrinde besliyen mahlûkat vardır ve içimizdedirler." "..Öyle adamların kafası ezilir, Efendiler!" Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının, nümayişkâr vaziyetlerinden, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclisin içinde oyun oynanılmıyacağından bahsettikten sonra dedi ki: "Hususî ve gizli tertibat ile bazı makasîdi istihsal ederiz zûmunda bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu şeylerde bulunmak hürmetsizliktir. Kabul edemeyiz Efendim."

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şu beyanatta bulundu: "Recep Paşa Hazretleri, malûm-ı âliniz olduğu veçhile, altı, yedi ay mukaddem mutantan ve manasız.. bazı ilânat ve beyanat ile meb'usluktan istifa buyurmuşlardır. Garip bir hâdisedir. Esbab-ı mucibe olarak ilâve etmişlerdi ki, mes'usluktan seb-i istifa, karanlık odada, yâran arasında bir ahd-i millî mi ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim çok merak ettim bu işe."

Karahisar Meb'usu Ali Bey, yerinden söze karıştı ve: "Yani generaller hükûmeti." dedi. Yunus Nadi Bey: "Çok merak ettim bu işe" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki: "..Teşkilât-ı Esasiye vardır. Cumhuriyet teessüs etmiştir. Hükûmet nasıl yapılacaktır, orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar kâfi değildir; Refet Paşa meb'usluktan istifa etsin, lâzımdır ve gitsin hükûmet yapsın, yâran toplasın ne kanaattir bu?"

"..Efendim dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de, hükûmet mi yapacaktı? Meclis yok mudur? Teşkilât-ı Esasiye yok mudur? Bu, ne mantıksızca harekettir."

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere, kürsüye çıktı. Kendini müdafaaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarında mevcut fikir birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi icap edeceğinden bahsettikten sonra: "İki asker meb'usun Meclise avdet etmesini arzu etmişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın beyanatına, muhtelif zevat, yerlerinden kısa cevaplar vermeye başladılar, adeta münakaşalı bir muhavere cereyan etti. Nihayet, kürsü başka bir muhalif hatibe terkolundu. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir): "..Günlerden beri devam etmekte olan münakaşata ve henüz neticesi gelmiyen müzakerata, ne inkılâbın ve ne de milletin tahammülü vardır" dedikten sonra izah etti ki, vaziyet "inkılâp namına inkılâbı ileri götürmek namına ıskat"tan ibaret değildir.

Mahmut Esat Bey, her şeyden evvel gidilecek yolları tayin etmek lüzumunu ve o takdirde daha samimî ve daha kat'î yürünebileceğini beyan etti ve Rauf Bey'in nazariyesine temasla, şu tahlilâtta bulundu: "Hakimiyet-i milliyeye başka bir meseledir. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet-i idare, istibdat, yine başka birer meseledir. Bir kısmı eşkâl-i hükûmettir. Diğer milletlerin iradesinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain dimağların mahsulü olan programı içinde, muhtelif şekilde, hakimiyet-i milliyenin, tatbik edildiğini görmekteyiz Hatta istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla, binaenaleyh bu noktadan bu iki şeyi karıştırmamak lâzımdır. Hakimiyet-i milliyeye cumhuriyetin tekâmülü demek değildir. Çünkü hakimiyet-i milliyeye şekil değildir. Ruh ve esas meselesidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in içtihat diye ortaya attığı sözler üzerinde lüzumu kadar tevakkuftan sonra: "Türk inkılâbı yükseliyor." "Ancak, bu inkılâbı süratle, hedefine, milletçe beklenen hedefine isal etmek için, bir an evvel hakikî vaziyetin tavazzuh etmesi lâzımdır. Türk milleti, ortada, demokrasi namına çekilmiş, bir kılıç gibi, bunu beklemektedir" sözleriyle beyanatına hitam verdi.

Bundan sonra Adliye Vekili Necati ve Maarif Vekili Vasıf beyler, muhalif hatiplerin istizahlarına uzun beyanatta bulunarak cevap verdiler.

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, izahatına başlamadan evvel, Rıza Nur Bey'den, zabıttaki sözlerinden bazılarının izahını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü meşkûk gösterecek tarzda ifadelerde bulunmuştu. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in, zehabını şu suretle tashih etti: Doktor bey, "altı yüz sene evvel, Arnavutluk'un bir kısmından olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları ensalî başka bir töhmetle ithal ediyor. Hem kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı seneden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. daha evvel değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silâhla mücadele ederken, kendileri bilâkis (Türklük aleyhine) isyana teşvik etmiştir."

Filhakika Rıza Nur Bey'in siyasî hayatında, birçok mücadelâta iştirak ettiği malûm idi. Bu iştirakleri, milliyetperver olarak Büyük Millet Meclisi devrinde ona hizmet ve faaliyet sahaları gösterilmesine, mâni telâkki edilmişti. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün kalbinde ebedî ve elîm bir hicran yaşatan büyük felâket hâdisesinde müfrit milliyetperver Rıza Nur Bey'in Arnavut âsileri ile beraber, Türkler aleyhinde, faaliyette bulunduğunu bilmiyorduk. Buna ittila hâsıl olunca, Büyük Millet Meclisi'ni, hakikî bir hayret ve dehşet istilâ etti.

Bu bahisten sonra Maliye Vekili, diğer izahatını verdi. Onu Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey takip etti. Şükrü Kaya Bey, bilhassa Ziraat Vekâletini tenkit eden bir hatibe cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel

kitap

ifadeler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını izahtan sonra: "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sahifeleri açık ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ilave etti: "Kalkıp da Meclis-i âlinin huzurunda şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi mugalâta yapılabilir mi? Bu ne cür'ettir?"

Ticaret Vekili Hasan Bey ve Nafia Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra izahat vermek sırası Hariciyeye ve Başvekâlete geldi.

Efendiler, Başvekil İsmet Paşa, istizahın umumî olmasını teklif ettiği günden sonra, müzakerata iştirak edemeyecek derecede hastalanmış, yatıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekâleten kürsüye çıkarak icap eden beyanat ve izahatta bulundu.

Artık istizah müzakeresine hitam vermek zamanı gelmişti. Müzakere kâfi görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in "anket parlamenter" takriri reddolundu.

19 rey'e karşı 148 rey ile İsmet Paşa Hükûmeti'ne itimat edildi. Bir rey de müstenkif idi.

Efendiler, Mecliste mağlûp olanların, gazeteci arkadaşları, bu neticeden, bittabi, hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve anut bir surette hücumlara geçtiler.

9 Teşrinisani tarihli Vatan gazetesinin başmakalesi: "Mevcut idare şekli, lâfız itibariyle, milli hakimiyetin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat hükûmetçilerin zihniyeti, biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür" ve:

"Bugün, mürteci kelimesi yeniden revaç bulmuştur" tarzında tenkitlerle malidir.

10 Teşrinisani tarihli Vatan'ın "Meydan Muharebesinin Neticesi" serlevhalı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra hükûmeti iskata çalışanların, iyi hareket edemediklerinden şikâyeti tazammun eden, şu mütaleaları ihtiva ediyordu: "Ankara'da ilk istizah başladığı zaman, ortada münekkit, azimkâr bir ekseriyet vardı." "Münekkitler bu vaziyeti idare edemediler. Teşkilâtsiz fertler halinde, münferit tenkitlerde bulundular." Münferit tenkitler bile, esaslı bir surette idame edilemedi. İstizah umumileşince, tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli münekkitler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler." Sahib-i makale vaziyete, politikacılık nokta-i nazarından bakarak, diyor ki: "Hükûmetçilerin mükemmel bir sevk ve idare ve iptidadan sonuna kadar düşünölmüş bir plânla hareket ettikleri görülür."

Burada; insanın sahib-i makaleye, şöyle bir sual soracağı geliyor!

Milletin mukadderatı mes'uliyetini, ellerine aldırarak istediğiniz zevat, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki refikleriyle dahi uzun boylu görüştükten sonra, sizin de izah ettiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar, kendilerine itimat edemezlerse, en nihayet, on dokuz buçuk kişinin, Mecliste hareketini tevhit edemeyecek kadar âciz olurlarsa, bu zevat, devletin re's-i kârına geçmek liyakatinde farzolunabilir mi?

Efendiler, Tanin'in "Mirsâd-ı İbret" sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran muharrir, bütün memlekete Meclis manzarasını seyrettiriyor ve ona: "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı" dedirtiyor. Pusuya yatan, bu muharrir, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "... Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki!..."

Acaba, bu yazıları yazmış olan zat, hakikaten o gün, öyle mi mütehassis idi? Yoksa, bu manasız sözleri, milleti aleyhimize tahrik için bililtizam mı yazıyordu? İster öyle ve ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu nevi, kalem erbabı, cumhuriyete fenalık etmişlerdir.

Efendiler, Tevhidiefkâr'ın da, bermutat "faydasız ve kıymetsiz bir zafer" diye faydasız ve kıymetsiz yazıları devam ediyordu.

Muhterem Efendiler, (komplo) bahsini izahta ve komplonun Meclis dahilindeki safhasını tasvirde, ehemmiyetsiz gibi telâkki olunabilecek bazı teferruata temas ettim. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Hatıra gelir ki, her hükûmetten, her zaman istizah yapılır; bir istizaha bu kadar ehemmiyet vermek caiz midir? Arztemliyim ki, mevzu-i bahs olan istizah, normal bir istizah değildi. Komplonun bir safha-i mahsusası idi. Bu istizah sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmağa mecbur edildiler. Malûm olduğu veçhile "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın, gizli eller tarafından, çizilen programını da ortaya attılar.

(Cumhuriyet) kelimesini telâffuzdan dahi içtinap edenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün, boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya (Cumhuriyet) ve hem de (Terakkiperver Cumhuriyet) unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi telâkki olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, muhafazakâr unvanı altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları, bittabi doğru değildi.

"Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsn-i niyete intizar olunabilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafepereestleri iğfal ederek hususi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri, nihayetsiz felâketlere, içinden çıkabilmek için, büyük fedakârlıklar istilzam eden, mülevves bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin; aynı bayrakla ortaya atılmaları, dini taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, terakki ve teceddüdün

Cumhuriyet düşmanlarının son namerdane teşebbüsleri

Memlekette sükûn ve asayiş tesis için tatbik edilen fevkalâde tedbirlerin iyi neticeleri tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni fırka, efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârlık perdesi altında; biz hilâfeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce mecelle kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müfritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilâfeti lâğvetti. İslâmiyeti rahnedar ediyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırıyor muydu? Yeni fırkanın kullandığı formül bu, irticakârane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız Efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel (10 Mart 1923 tarihinde) maslup Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere: "Âlem-i islâmın mabihilbekası olan esasata hücum" ediyorlar. "Bu husustaki teşrihatınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinde tezyid-i gayreti mucip oldu." "Garba temessül etmek, tarihimizi, medeniyetimizi kaybelemek"i zaruri kılar. "... Hilâfet müessesesini yıkmak, lâdinî bir hükümet tesisini düşünmek, hep istikbal-i islâmı tehdit edecek âmilleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez."

Efendiler, vakayi ve hadisat dahi izhar ve ispat etti ki, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" programı en hain dimağların mahsulüdür: bu fırka, memlekette suikastçilerin: mürtecilerin tahassungâhı, ümid-i istinadı oldu; harici düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk cumhuriyetini mahvetmeğe matuf plânlarının sühulet-i tatbikatına hizmete çalıştı. Tarih; (mürettep, umumi, irticai) olan Şark İsyanı esbabını, tetkik ve taharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın dini mevaidini ve şarka gönderdikleri kâtib-i mes'ullerinin teşkilât ve tahrikâtını bulacaktır.

Hatırat defterini (nafile ve teheccüt namazlarının) sevabından bâhis hadislerle dolduran, bu kâtib-i mes'ul, şark vilâyetlerimizde tahrikât-ı diniyede bulunurken, fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan maada, geceleri de fazla namaz kılmağa vaız ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılabilir olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılâbın vüs'at ve azameti karşısında, eski hurafat ve müessesatın birer birer sukutunu gören mutaassıp ve irticakâr anasır, "efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr" olduğunu ilân eden bir fırkaya ve bhusus bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört el ile sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrik değil midirler? O halde, ellerine aldıkları, din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir suale verilmesi lâzımgelen cevap da, hüsn-i niyet, gaflet, kayıtsızlık gibi sözler; memleketi terakkiye isal edeceğim diye ortaya atılan bir fırka rüesasını için mazeret teşkil edemez!

Efendiler, yeni fırka, unvan ittihaz ettiği "terakki" ve "cumhuriyet" namlarının zıdd-ı tamlarıyla inkişaf etmiştir. Bu fırkanın rüesasını, hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arz edeyim; Ergani'de, usatın valiliğini kabul eden maslup Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkası, ahkâm-ı şer'iyeye riayetkâr ve dindardır. Bize muzaheret edeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyup (*) nezdinde bulunan kâtib-i mes'ulleri, fırkanın nizamnamesini getirmiştir.." diyor. Şeyh Eyup de, muhakemesi sırasında: "Dini kurtaracak yegâne fırkanın, Kâzım Karabekir Paşa'nın teşkil ettiği fırka olup, ahkâm-ı şer'iyeye riayet edileceğinin fırka nizamnamesinde ilân edildiğini söylemiştir."

Efendiler, "terakkiperver" ve "cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve münevveran-ı millete karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar, memlekette umumi irtica ve isyan yapmak için dahil ve hariçte, tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların mevcudiyetinden bihaber farzolunabilirler mi? Yeni fırkaya dahil olanların, tekmiil azası mevzu-i bahs olmasa bile, dinî mevaidi, muvaffakiyet için, müessir(1) âmil kabul eden ve buna dair formülü nizamnamelerine ithal eden kimseler, memlekete müteveccih şahıslarımıza müteveccih suikastlerden bihaber kabul edilemezler!

İsyanın vukuundan aylarca mukaddem, memleketin şurasında burasında, yapılan hafî içtimalardan ve "Cemiyet-i Hafîye-i İslâmiye" teşkilâtından, İstanbul'da Nakşibendî meşayihinin yaptığı içtimada, ihzar edilecek kıyama muzaheret vadedildiğinden ve nihayet milli hudutlarımızın haricinde bulunup, Şark İsyanını tahrik edenlerin beyannamelerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümit ile bahsolunduğundan (**)

haberdar olmadıklarını farzedelim. Fakat, Fethi Bey hükümeti zamanında, bizzat Fethi Bey vasıtasıyla, kendilerine, fırkalarının muzır ve isyan ve irtica müşevvik vaz'ı ve mahiyetinde olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati mütalea ve müşahede etmeleri lâzımgelmez miydi? Hükümetin ve benim, pek halisane olarak bu ihtaratımızdan sonra olsun hakikati anlamaları ve ona göre hareket eylemeleri icap ederdi. On

Türk gençliğine bıraktığım emanet

lar, bilâkis, bu defa da "efkâr ve itikad-ı diniyeye riayetkârız" klişesini, büsbütün aksi manada tefsire kalkıştılar. Güya, malûm formül ile, nazarlarında, her dinin ve her din salikinin efkâr ve itikadına riayetkâr olduğunu ifade etmek.. Geniş hürriyetperver olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, bu tarz-ı harekete dürüst, samimi denemez!

Politika âleminde, birçok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir mefkûrenin, tecellisi olan cumhuriyet-i idareye, asrî harekete karşı cehil ve taassup ve her nevi husumet ayağa kalktığı zaman bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakiki terakki ve cumhuriyetçi olanların yanındır; yoksa mürtecilerin ümit ve faaliyet menbaı olan saf değil...

kitap

Ne oldu Efendiler?! Hükûmet ve Meclis, fevkalâde tedbirler almağa lüzum gördü. Takrir-i Sükûn Kanununu çıkardı. İstiklâl Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz seferber fırkasını, uzun müddet tedibata hasretti. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen muzır teşekkül-i siyasiyi seddetti. Netice bittabi cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Âsiler imha edildi. Fakat, cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safahatı hitam bulunduğunu kabul etmediler. Namerdane, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikasti suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da, cumhuriyeti, suikastçilerin elinden kurtarmağa muvaffak oldu.

...

Muhterem Efendiler, ciddî icabat üzerine, hükûmetçe fevkalâde tedbirler alınması lüzumuna dair ilk izhar'ı kanaat ettiğimiz zaman, bunu hüsn-i telâkki etmeyenler vardı.

Takrir-i Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, vasıta-i istibdat olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakayi, bu şayan-ı nefret fikri telkine çalışanları, elbette hacil mevkie düşürmüştür. Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun fevkine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; bilâkis, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklâlini, temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık. Efendiler, aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikına lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikından sarf-ı nazar edilmekte, tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim, İstiklâl Mahkemeleri, zamanında tatil-i faaliyet eyledikleri gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu da müddet-i mer'iyeti hitamında, tekrar Büyük Millet Meclisi'nin huzur-ı tetkikine arzolundu. Meclis, kanunun bir müddet daha idame-i mer'iyetini lüzumlu görmüş ise, elbette, bu; millet ve cumhuriyetin âli menfaatleri icabı olduğundandır; Meclis-i âlinin bu kararı, bize, vasıta-i istibdat vermek maksadına matuf tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanununun cari ve İstiklâl Mahkemelerinin hal-i faaliyette bulunduğu müddet zarfında, yapılan işleri, göz önüne getirecek olursanız; Meclisin ve milletin emniyet ve itimadının, tamamen mahalline masruf olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette ika edilen, büyük isyan ve suikastler bertaraf edilerek temin olunan asayiş ve huzur, elbette, umumca mucib-i memnuniyet olmuştur.

Efendiler, milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmet-i farikası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medeni hayat-ı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun mer'iyeti de, sühuletbahş oldu denirse, bu, çok doğrudur. Filhakika, Takrir-i Sükûn Kanununun mer'iyeti, bazı mürtecilerin, milleti vâsi mikyasta tesmim etmesine meydan bırakmamıştır. Gerçi, bir Bursa meb'usu, bütün hayat-ı teşriiyesinde, hiçbir vakit kürsüye çıkmamış ve hiçbir vakit Mecliste, millet ve cumhuriyet menfaatlerini müdafaa için, bir tek kelime dahi telâffuz etmemiş olan Bursa Meb'usu, Nurettin Paşa, yalnız şapka iksası aleyhinde, uzun bir takrir vermiş ve bunu müdafaa için kürsüye çıkmıştır. Şapka iktisasının "hukuk-ı esasiye ve hakimiyet-i milliye ve masuniyet-i şahsiye hilâfında muamele" olduğunu iddia etmiş ve bunun "halka adem-i tatbikının temin ve teyit" olunmasına çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın, Millet kürsüsünden galeyana getirmeye muvaffak olduğu taassup ve irtica hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürteciin, İstiklâl Mahkemelerinde, hesap vermeleriyle söndü. Efendiler tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddi ve alelûmum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, çecelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve ilâ... gibi birtakım unvanların men ve ilgası da Takrir-i Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu husustaki icraat ve tatbikat, heyet-i içtimaiyemizin hurafeperest, iptidaî bir kavim olmadığını göstermek nokta-i nazarından, ne kadar elzem idi; bu, takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çecelebilerin, babaların, emîrlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılar talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, medenî bir millet nazariyle bakılabilir mi? Milletimizin hakikî mahiyetini, yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır ve müessesat, yeni Türkiye devletinde, Türk cumhuriyetinde idame edilmeli miydi? Buna atf-ı ehemmiyet etmemek, terakki ve teceddüt namına, en büyük ve gayr-i kabil-i telâfi hata olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanununun mer'iyetinden istifade ettik ise, bu tarihi hatayı irtikâp etmemek için; milletimizin nâsiyesini olduğu gibi açık ve pâk göstermek için; milletimizin mutaassıp ve Kurun-ı Vustaî zihniyette olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin içtimai, iktisadi, hulâsa bilcümle medenî muamelât ve münasebatında feyizli neticelerin zâmini olana yeni kanunlarımız da.. hürriyet-i nisvani temin ve hayat-ı aileyi tarsin eden Kanun-ı Medenî de bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. Binaenaleyh, biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir nokta-i nazardan istifade ederiz. O nokta-i nazar şudur: Türk milletini, medeni cihanda, layık olduğu mevkie is'at etmek ve Türk cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha ziyade takviye etmek.. Ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek..

...

Muhterem Efendiler, sizi, günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebileceğim,

kitap

bazı noktalar, tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, milli hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin; istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek istiyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmûsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler.

Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları

dağılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahîm

olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde

bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler.

Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

Gazi Mustafa Kemal